

Анатолїй В. ФУРМАН

МЕТОДОЛОГІЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ СИСТЕМОМИСЛЄДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ДО РОЗУМІННЯ СВІДОМОСТІ

Anatoliy V. FURMAN

METHODOLOGICAL RECONSTRUCTION OF SYSTEM-THOUGHT-ACTIVITY APPROACH TO UNDERSTANDING CONSCIOUSNESS

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.005>

УДК: 159.966 : 167/168

“...Що ж до предметів, котрі розум мислить як необхідні, але (принаймні так, як їх мислить розум) взагалі не можуть бути даними в досвіді, то спроби мислити їх (оскільки мислити їх усе ж таки можна) є витонченим пробним каменем того, що ми припустили як змінений метод способу мислення, а саме, що ми можемо пізнавати про речі а прїорї лише те, що ми самі в них вклали”
(Іммануїл Кант [14, с. 26–27])

“Свідомість – це перш за все свідомість іншого. Але не в тому значенні, що ми усвідомлюємо, бачимо *інший предмет*, а в тому сенсі, що людина відчужена від звичного їй, буденного світу, в якому вона перебуває. У цей момент вона дивиться на нього немов би очима іншого світу, і він починає здаватися їй незвиклим, не самим собою зрозумілим. Як білці, котра б зіскочила з відомого колеса і з боку раптом подивилася на це колесо. Це і є *свідомість як свідчення*. Відтак я підкреслюю, по-перше, що є свідомість і, по-друге, що термін «свідомість» принципово означає якийсь зв'язок або співвіднесення людини з іншою реальністю поверх чи через голову навколишньої реальності. Назвемо це умовно *загостреним почуттям свідомості*, котре водночас пов'язане з якоюсь інобуттєвою ностальгією”
(Мєраб Мамардашвілі [23, т.1, с. 184])

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сьогодні серед мислителів і науковців загальноновизнана суперечність і неоднозначність сучасних уявлень про свідомість, її сутнісні властивості та феноменальні прояви, а також про широке багатоманіття, часто не взаємопов'язаних і навіть контрверсійних, підходів до її аналізу

та інтерпретації. Крім того, все більше виголошується думка, чи є сам сенс обговорювати проблему свідомості на даному етапі розвитку наукового дискурсу, тому що наявні істотні відмінності у визначенні поняття “свідомість”, коли цим терміном позначають різні феномени [1; 3; 13; 18]. Але не лише це неймовірно проблематизує процес пізнання і мислєдїяльностї роботи зі *сферою свідомості* як надважливим,

хоча й утаємниченим, зрізом людського буття. *По-перше*, різноманіття феноменології свідомості аж ніяк не рівноцінне її реальному буттєвому горизонту; *по-друге*, існуючий емпіричний базис явищ і фактів свідомої активності особи, що традиційно характеризують потік чи розвиток свідомості, часто насправді стосується інших психодуховних змістовлень (сприймання, пам'яті, уяви, мислення, переживання, волі); *по-третьє*, інтелектуалізація свідомості у філо- та онтогенезі, починаючи від Л.С. Виготського (1896–1934), це хоча й надважливий канал розширення її смислосових обріїв, проте далеко не єдиний і, можливо, не головний; *по-четверте*, свідомість унаслідок не лише семантичними засобами в усупільненому людському житті, тобто мовою, мовленням (причому як зовнішньому, так і внутрішньому), а ще й чимось потойбічним, трансцендентним, ноуменальним, себто тим, що перебуває по той бік природних явищ і становить непізнану сутність (передусім мовиться про душу, дух, Бога); тому задіяння семантичного ресурсу не забезпечує вираження “надлишку дійсності” свідомого досвіду (М.Ю. Савельєва).

Все зазначене свідчить про те, що розкодування таємниці свідомості – це передусім *методологічна проблема*, що вимагає пошуку непередметно центрованих методів і засобів, рішучого переходу від об'єктивних теорій свідомості до їх ґрунтовної рефлексії на нових методологічних засадах, тобто до повноцінної **метатеорії свідомості**. І саме цей перехід покликане окреслити пропоноване дослідження.

Постановка методологічної проблеми. Загалом, якщо відійти від численних парадигмальних течій і систем створення *теоретичної ладу свідомості*, то є підстави аргументувати наявність щонайменше двох **дослідницьких стратегій** конструювання проблемного поля пізнання того, що являє собою *свідомість як вершинна форма і самобутній спосіб людського буття*.

Перша стратегія полягає у вивченні *свідомості як реального природного феномену* (або в напрямку межових абстракцій і формалізацій, або в розитковому контексті пізнавальних, інтелектуальних та когнітивних процесів, станів, властивостей, тенденцій) і водночас як надскладної наукової проблеми, причому більш чітко упередметненої й часто суб'єктивно узалежненої. Власне таку стратегію, незважаючи на істотну відмінність у наукових предме-

тах і масивах здобутого емпіричного матеріалу, здійснюють логіка, епістемологія, лінгвістика, нейробіологія, когнітологія і, звісно, психологія. Поєднує їх те, що вони досліджують свідомість шляхом і засобами *предметоцентрованого теоретизування*, щонайперше ресурсами ідеалізації та абстрагування, що уможливорює отримання фрагментарних, локальних проєкцій цього атрибутивного факту людського життя як своєрідної сферної дійсності. У підсумку цими науками, як і їх окремими дисциплінарними відгалуженнями, створені і продовжують створюватися численні раціозмістові концептуальні версії та моделі екзистенційно безкрайої феноменальної мозаїки свідомості, які відображають її ізольовані аспекти, виміри, формовияви (детермінанти, склад, структуру, стан, змістовлення, функції, режими роботи тощо). Останні характеризують свідомість або як *непозбутню даність* психодуховного світу людини (а також групи, соціуму, людства), з якою треба рахуватися, або як *пояснювальний принцип* для розв'язання дослідниками ключових чи внутрішньодисциплінарних проблем. Тому, скажімо, загальноприйняте у психології визначення того, що свідомість є вища стадія розвитку людської психіки і що вона “завжди передбачає *пізнавальне ставлення до предмета*, що знаходиться поза нею”, тоді як її стрижень становлять “суспільно накопичені знання, об'єктивовані в слові”, й відтак без “мови немає свідомості” (С.Л. Рубінштейн [21, с. 243–245]), не стільки пояснюють самодостатню буттєву квінтесенцію цієї фундаментальної властивості людського (душевного) життя, скільки по-різному інтерпретують її подієву очевидність, ситуаційну явність, водночас задаючи раціоналізовані приписи і культурні норми того чи іншого розуміння. Примітно, що ці приписи і норми здебільшого обмежені як певними світоглядними рамками, так і онтологічними картинами досліджуваних окремою наукою реальностей. Проте головне, що отримувана *онтологічна картина свідомості* нагадує безладну павутину гіпотез, фактів, моделей, концепцій, теорій, у яких саме поняття “свідомість” позначає різні якісні характеристики і функціонали ідеального засвіту людського буття, а проблемно-діалогічне поле дійсного життя свідомості у природничо-наукових дискурсах підміняється “вирішальними” чи “допоміжними” артефактами (схематизмами, мудраціями, фантомами), що редукують і спотворюють її достеменну сферну дійсність,

примножуючи у такий спосіб лавину недостовірною наукового знання. Звідси – безвихідь указанного шляху пізнавальної творчості, яку нещодавно чітко відрефлексував А.А. Піскопель: “Якщо й можна отримати якийсь осмислений методологічний висновок із наявного кола обговорення проблем свідомості, то, мабуть, він має полягати в тому, що на даному етапі неможливо вказати на загально значиме уявлення про свідомість, яке виникло б на базі існуючих точок зору, ані на пріоритетне відношення між наявними підходами до свідомості” [18, с. 35].

Друга дослідницька стратегія не розглядає свідомість ні як наукову проблему, ані як об’єкт пізнання, а вивчає її опосередковано, тобто у непрямий спосіб, – через розуміння умов функціонування свідомої здатності людини і через опис-інтерпретацію свідомості як свідомого досвіду (удіяльнення актів усвідомлення) й відтак шляхом з-мислового проникнення у сферу трансценденції. Причому розуміється та інтерпретується вона у її сутнісному осередку, а не з боку власного змісту, коли заноситься до шерегу логічних чи психологічних процесів. У цьому разі свідомість не тільки щось сферно більше, ніж самоочевидний феномен, а й ніж факт людського життя, хоча події-факти соціального повсякдення можуть бути безпосередньо задіяні у формотворчий засвіт буттєвого тривання свідомості. Отож у цьому разі мовиться про вихід на якісно інший рівень рефлексивної мислєдїяльності – на метатеоретизування у контексті визнання *метафізичного статусу свідомості* поза знаковим простором. Тому за цього стратегічного погляду *форма* справді становить сутність свідомості. Звідси закономірно, що метатеорія свідомості обстоює і прагматично застосовує формальний метод, себто “постає порожнім змістом відносно філософії постмодерну” (М.Ю. Савельєва [22, с. 15]), адже здатна як матеріал використати досвід будь-яких філософських і наукових течій (до прикладу, епістемні організованості трансцендентальної феноменології, семіотики, психоаналізу, постструктуралізму, психософії вчинку та ін.), уникаючи як переважання одного методу над іншим, так і їх хаотичного поєднання через суто формальний вжиток.

Отже, констатуємо разливу альтернативність предметоцентризованих теорій свідомості та її метафізичної теорії за низкою засадничих епістемологічних параметрів (ідей, проблематики, принципів, визначень, концепцій, фактичного матеріалу та ін.) й головне – за ме-

тодологічним підходом до з’ясування дійсного існування цього вершинного субстанційного зрізу буття. Тому є нагальна потреба з’ясувати ступінь евристичності тих *систем методологування*, котрі зреалізують більший чи менший відхід від суто наукового (раціонального) теоретизування й пропонують оригінальні виходи за рамки дихотомії “суб’єкт – об’єкт” у процесі пізнання та конструювання свідомості як якісно іншого засвіту відносно до матеріального світу, що, проте, проникає й наповнює смислосенсовою та концептною енергетикою останній.

Мета дослідження: здійснення методологічної реконструкції *системомислєдїяльнісного підходу* (СМД-підходу) до розуміння свідомості як до атрибутивного інваріанту-способу людської буттєвості у єдності ноуменального і феноменального, трансцендентного та іманентного, непізнаваного і пізнаваного, безмовного і мовленнєвого, неозначеного і названого.

Мета конкретизується у трьох **завданнях методологічного пошуку:**

а) окреслити проблемний контекст філософського методологування *у роботі дослідника зі свідомістю;*

б) обґрунтувати основні модули розуміння свідомості у форматі інтегральних напрямів розвитку теоретичної філософії;

в) висвітлити принципи, умови та особливості системомислєдїяльнісного підходу до опрацювання *категорії свідомості* як концептуального засобу методологічної роботи й інтелектуального базису (ресурсу) колективної та індивідуальної мислєдїяльності.

1. ПРОБЛЕМНИЙ КОНТЕКСТ ФІЛОСОФСЬКОГО МЕТОДОЛОГУВАННЯ У РОБОТІ ЗІ СВІДОМІСТЮ

“Рефлексія виявляє себе в метатеорії свідомості як спосіб, а не як метод в епістемології, [тобто як] спосіб розуміння себе [у стані] філософування відносно використання (і застосування до опису ним самого себе) тих термінів і понять, які вже (завжди “вже”!) вживаються не ним, точніше – ним *як* не ним... Тому **позиція** філософа має бути універсальною, де рефлексія слугує способом універсалізації (рівно позитивної і негативної) цих термінів і понять. Не будучи відрефлексовані, вони залишаються псевдооб’єктами, фрагментами чужої онтологізованої свідомості”
(Олександр П’ятигорський [16, с. 11–12])

Професійне методологування, будучи прикладним застосуванням або прагматичною стороною методології (див. [7; 16; 27; 30 та ін.]), істотно відрізняється від останньої за умовами часоплину й за інваріантами утвердження інтенційності самих свідомих дослідних зусиль особистості мислителя. Так, *методологія* може мислитися у її безособових і навіть у персонально непоіменованих результатах, що уможлиблює їх використання у вигляді ідей, концептів, понять та формулювань в інших й загалом будь-яких дослідницьких контекстах. Тому її інтелектуальний ресурс завжди належить історично наявній системі напрацьованих достойниками людства й суб'єктивованих у свідомісному вимірі буття *раціональних знань* про форми, методи, способи та знаряддя пізнання, конструювання, перетворення реальної чи уявної дійсності. У цьому сенсі методологія, як і філософія, – це сфера вже викінчених, довершених результатів і формулювань, що організовані людським розумом як окремий самобутній світ (див. мою статтю “Світ методології” [34]) із власними історією, культурою, сукупністю ресурсних засобів і форм практикування. Проте у призначенні й осмислюваних об'єктивуваннях філософія і методологія багато в чому розходяться між собою, хоча й зберігають спільність типу мислення – його *рефлексивність*. Зважаючи на те, що “*предметом методології є мислення і світ, заданий через це мислення*” (Г.П. Щедровицький), методологія стосується історії як мислення про вже здобутий нею до цього моменту арсенал засобів та інструментів мислєдїяльності, себто того, що постає добре усвідомлюваним у її здійсненні конкретним методологом чи науковою школою.

Натомість *методологування*, особливо найвищого, універсального шабля – *філософського*, насамперед полягає в конкретній мислєдїяльності самого методолога, тобто у його мисленні “тут” в цілком певній *проблемно-діалогічній ситуації* з іншими філософами і науковцями. Причому у виконанні ним власної справи більше присутня екзистенція “тут” (субстанційне удїяльнення мислення посеред цих умов та обставин), аніж “тепер”, котре є плинним, нетривким, змінним феноменальним потоком. Отож мовиться про *ситуаційний контекст* рефлексивного методологування, котрий зорганізовує той, ким заволділо мислення і хто в цю мить займається чітко визначеною методологічною роботою. Інакше кажучи, понятійні межі контексту в цьому,

особистісно центрованому, разі змістовно охоплюють час “тепер”, “ось цей момент”, характеризуючи даний контекст як текстуальну структуру, що описує певний ситуаційно обмежений простір. У стислих напружених рамках “тут” і “тепер” завжди існує розмежування між актуальною прагматикою свідомого методологування і зовнішнім світом (історією, культурою, соціальним досвідом), де подібного методологування не відбувається і де його кінцеві результати і формулювання отримують пристанок. Там вони “вкорінюються” і “застосовуються”, а потім лише з волі філософськи компетентного методолога ці результати і формулювання повертаються для наступного прискіпливого рефлексування над власним мисленням як над потоком фактів чи свідоцтв свідомості.

У такий спосіб для інтелектуального опрацювання отримуємо *таємницю свідомості* у її самобутньому трансцендентному життєпоточі та опосередкованих феноменальних оприявленнях, котра, на довершення її надзвичайної складності, ще й утворює *напружений проблемно-діалогічний контекст філософського методологування у роботі зі свідомістю*. Тому шлях до *метатеорії свідомості* (від гр. μετά – за, після, через), як впливає із його логічної реконструкції, багатопроblemний і важко піддається раціональному поясненню. Він щонайменше має *чотирипоясове* проблематичне плетиво: *перше* проблемне поле становлять завдання сутнісного визначення життя свідомості як головного атрибуту буття людини і людських спільнот, зважаючи на її метафізичний статус й, отже, на переважаюче функціонування поза знаковим простором; *друге* – інтерпретація форм вияву (символів, свідоцтв, функціоналів, маркерів тощо) свідомості у феноменальній плеромі повсякдення на особистісному, груповому й масовому рівнях прожиття, за якими насправді перебуває її сутнісне осереддя – *чиста форма*, тобто пустий зміст, огорнутий взаємним розташуванням точок простору сфери свідомості; *третє* – конструювання методологічних засобів (зокрема й оригінального поняттєво-категорійного апарату) опрацювання свідомості як трансцендентного засновку і водночас як онтично вкоріненої дійсності-властивості людського буття; *четверте* – здійснення методологом рефлексії як способу розуміння себе і власних свідомих зусиль у витлумаченні тих термінів і понять, що ним актуально використовуються, проте немов не ним, а як іншими, та їх уні-

версалізація й водночас рефлексування того, як він методологує над своїм мисленням в аспекті зворотного зв'язку між світом (історією, культурою, соціальним досвідом та ін.) й обстоюваними філософією свідомості результатами і формулюваннями. Причому ці проблемні пояси накладаються один на одного, що породжує *метапроблемний контекст розуміння свідомості*, котрий навіть не порівнюваний зі знаменитим Гордієвим вузлом, який можна розрубати, як це, за відомою легендою, у 333 році до н.е. зробив Олександр Македонський.

А тепер, імовірно, найголовніше: свідомість, якою займається філософська методологія в особі конкретного мислителя, є *матеріал іншого* (зокрема й свого власного) мислення із його семантичними засобами та інтелектуальними інструментами з об'єктом і суб'єктом останнього у їх синтетичному *рефлексуванні*. Тому мислення методолога – це розмірковування про інше мислення, що має об'єктивне або/і предметне спричинення, яке, проте, повно формалізується цим розмірковуванням в актах рефлексії. Причому тут *рефлексія є спосіб розуміння*, а не метод як особливе епістемологічне утворення. Іншими словами, розуміння – це базова умова роботи зі свідомістю як із своєрідним джерелом пізнання. “Розуміється лише те, – пише М.Ю. Савельєва, наслідуючи М.К. Мамардашвілі, – що вкладено свідомим зусиллям у чужий текст, тобто те, що вже зрозуміло. А якщо і з'являються якісь нові поняття..., то вони стосуються не його предметних характеристик, а самого розуміння як умови функціонування свідомого досвіду...” [22, с. 105].

Отож, на ґрунті розуміння мислення дослідника немовби вивільняє, розчищає місце для *думки*, створює для неї певний благодатний вакуум, хоча й не продукує саму думку. Ось чому вірогідність спонтанного виникнення думки в розуміннево супроводжуваному методологічному мисленні набагато більша, ніж поза ним. У цьому метатеоретичному ракурсі свідомість – самобутня сфера, що охоплює пограниччя трансцендентного і феноменального, тому в ній увесь час відбувається доведення до функціональної повноти всього того, що до неї потрапило, себто у цю сферну дійсність її символічно наповненого життя. А це врешті-решт й зумовлює те, що робота зі свідомістю проводиться безвідносно до її буттєвої сутності прагматично аргументованими

інтелектуальними засобами (термінами, поняттями, визначеннями, інтерпретаціями тощо) і становить абсолютно особливий спосіб пізнання. Так власне й *конструюється мета-свідомість як пізнавальна платформа непересічної методологічної конструкції*, до котрої сама свідомість як така вже не належить. По-іншому, свідомість у цьому форматі рефлексивного методологування стає пізнанням та набуває атрибутивних ознак метасвідомості, а її концепти, поняття, засновки і визначення, що задіяні в особистій екзистенції “тут” і “тепер”, умовно названі М.К. Мамардашвілі та О.М. П'ятигорським *метатеорією свідомості* (див. [16]).

Фундатори метатеорії свідомості (М.К. Мамардашвілі та О.М. П'ятигорський, а також М.Ю. Савельєва) висловили сумніви стосовно того, що пошук *методології свідомості* може увінчатися успіхом. Річ у тім, що, на їхню думку, в цьому разі по суті мовиться про спроби вибудувати раціональну конфігурацію засобів і процедур в нераціональній сфері. Тому це швидше *пошук ідеалу*, ніж стрункої системи знань про методи і способи пізнання цієї буттєвої дійсності. Звідси логічно слідує, що метатеорія свідомості не перетворюється на метод у разі її вмілого застосування дослідником у змінених пізнавальних ситуаціях, як це має місце у випадку з науковими (предметними) теоріями, а перебуває у стані безупинного пошуку все більш досконалої багатоскладової методології, точніше, *полі-методології* із її всеможливим поєднанням методологом, стратегій і методів пізнання-конструювання-творення окремих фрагментів, вимірів, кластерів чи функціоналів уприсутненого людиною буття як результат реалізації принципу тотожності цих засобів методологування відносно трансцендентального засновку буттєвої мозаїки суцього. Не становить винятку у цьому аспекті метатеоретизування і свідомість, розуміння і розсекречення сутності якої проблематизує питання методології не лише “у ситуації співпадіння онтології і метафізики у свідомості” (М.Ю. Савельєва), а ще й вимагає детального рефлексивного опрацювання *синтезу методологій феноменологічного, метафізичного та онтологічного унапрямування*. А це логічно ставить завдання розробки модусів (від лат. *modus* – міра, спосіб, образ, вид) розуміння свідомості як буттєвствердної, онтологічно вкоріненої даності та їх адекватного поняттєвого поіменування й опису.

2. МОДУСИ РОЗУМІННЯ СВІДОМОСТІ ЯК ОНТОЛОГІЧНО ВКОРИНЕНОЇ ДАНОСТІ

“...людина, на відміну від усіх решти відомих нам істот, володіє свідомістю. А це означає, що вона має змогу переживати, випробувати ті речі чи стани, які природним чином, як продукт, скажімо, якого-небудь фізичного механізму, одержати не можна. Наприклад, не можна мати думки, отриманої простим продовженням відпущених людині природних психічних сил, тому що це будуть не її думки, або мати почуття через знову ж таки лише дані їй природних психічних здібностей. У філософії такі речі за традицією називають зазвичай “чистими” (“чиста свідомість”, “чиста думка”, “чиста любов” і т. ін.)...”
(Мераб Мамардашвілі [15, с. 20])

У нашому витлумаченні **модус свідомості** – це спосіб розуміння опису її інваріантів існування-функціонування як свідомої здатності у різних форматах людського (зокрема психічно, соціально, культурно і суто інтелектуально наповненого) буття. Як показує критичний аналіз наявного метатеоретичного матеріалу, оптимальне число таких модусів – чотири (щоправда із п’ятим елементом), як і чотири похідні інтегральні розділи чи напрями розвитку теоретичної філософії, котрі утворюються у бінарному взаємодоповненні цих модусів (**рис. 1**). Оскільки нещодавно нами контурно окреслена *методологічна оптика пізнання свідомості із метатеоретичних позицій* [28, с. 17–23, 39–40], то наразі реінтерпретуємо канони та особливості *філософського методологування* у кожному із названих сегментів обстоюваних модусів розуміння життя свідомості. Лишень окремо зауважимо, що центральна ланка пропонованої методологічної моделі становить *мислесхему*, яка створена за вимогами *принципу квінтетності* (див. [27, с. 182–209]).

Свідомість-феномен – поняття, що описує ті умови, коли свідомість як явище людського життя стає феноменом (від. гр. *φαινόμενον* – те, що з’являється, явище). Щонайперше феномен свідомості “не повинен мати позитивного чи негативного змісту, тому що є метафізичним принципом розрізнення буття і суцього” й відтак “розведення їх по різні сторони сприймання”; до того ж він “уже має у собі певний

абсолютно закритий зміст, що перетворює Ніщо у щось з допомогою словесного описання...” [22, с. 37]. Словесна артикуляція понять спричиняє їх інакшання, виходить за межі феноменологічного у знакові простори спілкування (мислекомунікації), розширюючи сферу ковітальної людської буттєвості. Водночас “феномен свідомості” – це найближча мисленнево структура щодо форми свідомості, хоча й відстає від неї на “довгість думки, – а це все одно, що на “довжість безконечності” (М. Савельєва). У цьому вимірі філософського методологування при роботі зі свідомістю її форма виявляє себе як феномен, але в докорінно іншому розумінні самого феномену, ніж це має місце у трансцендентальній феноменології. Оскільки “свідомість існує тільки на власному засновку в співмірності із собою, себто виникає скрізь, де може мати місце” (М. Мамардашвілі), і становить самостійну від культури сферу, “сферу Іншого”, а не “другу реальність”, то ніякі “соціальні ситуації розвитку” (Л. Виготський) чи “соціальні середовища” неспроможні прояснити її походження [Там само, с. 39]. Очевидність свідомості оманлива, адже її сутнісні функціонали перебувають у потаємних і незбагнених для розуму смугах чи обрях буття. Тому інстанція (від лат. *instantia* – безпосередня близькість) свідомості – це не стільки показник і зовсім не критерій її предметності, а “явище “всередині” самої свідомості як одне із її структур, зумовлене трансцендентальним Я або формою. Тоді свідомість неможливо спостерігати стороннім поглядом, і вона не може бути об’єктом дослідження самої себе як [чогось] іншого. Вона залишається вільним – спонтанним й органічним – процесом, тому що усувається із предметного світу. І якщо засновок свідомості складає саму свідомість, то це означає, що вона сама вже є суть чогось межового (граничного Ніщо), така, що сама здатна визначати...” [Там само].

Для змалювання альтернативного контексту зішлемося на цікаві роботи Ю. Швалба (див. [37; 38]), котрий створює психологічну теорію свідомості на методологічних засадах вдалого поєднання культурно-історичного, системного і діяльнісного підходів та концептуального обґрунтування двох предметних форм зупинки Світу – Ситуації (де світ становить композицію предметностей, що утворюють умови та обставини життєдіяльності індивіда) і Культури (де світ унааявлений знаково-символічною системою розуміння цілей і сенсу життя людини). Причому обидві ці форми існують тільки через

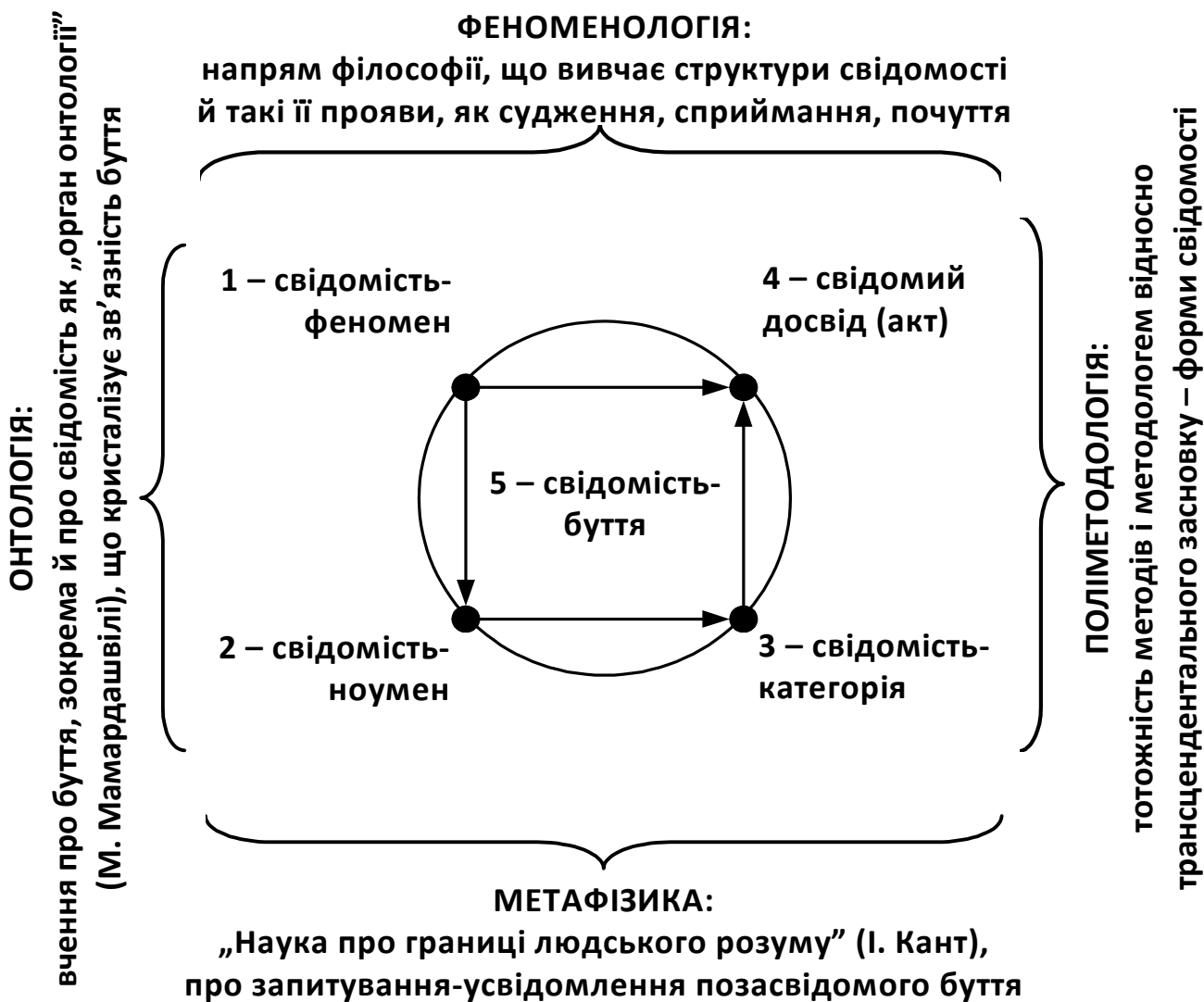

Рис. 1.
Основні модули розуміння свідомості
у форматі інтегральних напрямів розвитку теоретичної філософії
(автор А.В. Фурман, створено 19.01.2021, друкується вперше)

взаємозв’язок зі свідомістю, котра “утримує” в актах відображення і породження їх обопільну залежність, унеможливаючи нескінченну плінність (хаотичність) світу. Як творчий продукт, він пропонує авторську модель порівневої організації простору (пласти Світу, Буття і Побуту, просякнуті Свідомістю як функцією Життя) життєдіяльності особистості. За такого (чітко упредметненого) підходу мовиться “про дійсну множинність реальностей, у котрих проживає людина й котрі утворюють об’єктивний пласт нашого існування і свідомості” [38, с. 162].

Отже, із метатеоретичних позицій свідомість як атрибутивне явище людського життя стає онтологічно вкоріненим феноменом, коли спонтанно і миттєво, позачасово і всюдиусо виникає як співпадання (інтерференція) форми і змісту (тобто факту рефлексії над цією формою) в ній, а відтак не проявлено, латентно передуює і дослідженню, і поясненню. В цьому разі описанням актуальної феноменної єдності сьогомоментного свідомого акту буде *ідеяція* (безпосереднє углядіння, уявне споглядання сутності), або *ейдетична інтуїція* (здатність без усвідомлення пригадувати-уявляти). До

прикладу, відомий американський аналітичний філософ Д. Даннет прагне з'ясувати сутність свідомості, пояснюючи її “магію”, точніше – порівнюючи її функціональний перебіг до магічного дійства. Зокрема, він характеризує дежавю як відчуття раніше баченого, виокремлюючи особливу частину магічної фази у житті свідомості (див. [13]). Примітно те, що свідомість як феномен-у-собі, актуалізуючись із середини самої себе увесь час заново, постійно перебуває поза фізичним часом, але в теперішній миті одвічно відновлюваного буття, що засвідчує одне: вона завжди функціонує на метарівні і як свідомий акт-зусилля безперервно своїм спонтанним прожиттям виходить на нові горизонти власної буттєвості, феноменально стає *метасвідомістю*, тобто не просто є “усвідомленою свідомістю”, а постає умовою досягнення такого надприродного ритму життя, за якого призупиняється перебіг свідомості як природного мимохідного процесу.

Свідомість-ноумен – поняття, що відображає конкретне узмістовлення людської свідомості не як феномену (явища), а як ноумену (від грец. νοούμενον – мислене, доступне розуму, розумінню), тобто як умоглядне осягнення її сутності як думки про неї, як трансцендентної ідеї. Тому свідомість у цьому аспекті метатеоретизування мислиться не як реальний об'єкт, що викликає відповідний природний феномен – оприявлену безпосередню свідому здатність чи свідомий акт-когіто особи, а як той відеальний об'єкт нашого розуму (передусім уявлення, ідеації, інтуїції), що не спирається на досвід, уможливорює підстави апріорної ідеї *чистої свідомості* (чистої у сенсі повно незалежної від досвіду чуттєвого сприймання). *Чиста свідомість* – це здатність самої свідомості звільнитися від людських настановлень і предметних уявлень та формувати власні феномени свого життєпотоків і символізувати їх. Тому вона як теоретичний конструкт відмінна від *емпіричних змістів* свідомості – психіки і логіки. Більше того, як слушно зауважує М. Савельєва, “словесна логіка приглушує чисту свідомість настільки, що вона перестає розуміти себе і вже не чинить опору самобезчуттєвості у структурах роздумування...” [22, с. 92].

Вочевидь, попри те, що свідомість-ноумен є мисленневою конструкцією про сутнісне визначення “не до кінця пізнаваної сфери свідомості” (І. Кант), котра “абсолютна у своїй відмінності від предметного світу” (М. Савельєва), сама ідея чистої свідомості важлива й евристично плідна, адже постає своєрідним

принципом синтезу багатоманітних знань про цю атрибутивну сферу людського життя; фактично мовиться про можливість отримання дистильованого у рефлексивних фільтрах філософського методологування *метазнання*. Окрім того, існує тенденція чистого практичного (тобто морального) розуму приймати свідомість, як і інші ноумени (до прикладу, субстанційність душі, особисте безсмертя, свободу як передущу причинність, чисте мислення, Бога) як об'єкт віри й у такі спосіб допускати їх дійсне, щоправда гіпотетичне або імовірнісне, існування. Звідси (за Кантом) постає “змінений метод способу мислення”: “...ми можемо пізнати про речі *a priori* лише те, що ми самі в них вклали” (цит. за [36, с. 139]), причому як шляхом чистого споглядання й надання тому, що внутрішнім взором споглядається, певного (переважно схематичного) оформлення, так і ресурсами творення чистого поняття як форми упредметненого мислення. Загалом чисті поняття розсуду можна свідомо застосовувати до явищ тільки за умови, коли уявлення-опосередкування є повністю чистими, хоча одночасно інтелектуальними та чуттєвими. Це у Кантовій філософії – *трансцендентальна схема* як місток між категорією і явищем, між чистим поняттям розсуду і чуттєвістю, як своєрідний третій сполучник, що уможливорює виокремлення з ноуменальної дійсності чистих понять і категорій та подальшу розумову роботу з ними не за допомогою абстрагування, а шляхом мисленневого конструювання як задіяння продуктивної сили-здатності виобразити у дійсності уявного усвідомленого споглядання.

У нашому досвіді філософського методологування цей буттєвий пласт життя свідомості характеризують численні одинарні, подвійні та синтетичні *мислесхеми* кватерного і квінтетного типів, що впорядковують хаотичне розвиткове знання у його поняттєво-категорійній визначеності. Саме вони є важливим інструментом методологічної роботи, забезпечуючи засобами ідеального надприродного (штучного) конструювання різноманітну знаннєву презентацію вітакультурного досвіду особи, групи, співтовариства в чотири такти: а) від ідей та архетипів до чистих споглядань, б) від останніх до чистих понять-уявлень, в) від них до категорій, які надають чистій синтезі єдність, г) й аж до оформлення *мислесхеми* як ідеальної відкритої моделі згармонування мислення і діяльності, свідомості і ковітальної досвідченості (див. [7; 17; 27, с. 191–209]), адже “чисте мислення дає форму, а досвід дає

зміст, без якого форма була б абстракцією: “Поняття (форма мислення) без споглядання (досвіду) порожні. Споглядання без понять сліпе” [36, с. 147].

Свідомість-категорія – це форма організації екзистенції думки і водночас засіб рефлексивного мислення, що утворюються на неемпіричному ґрунті як *самосвідомість* або як те, що презентується відомим “Я мислю”. Цей модус існування свідомості, фундується на раціонально опрацьованому культурному матеріалі та формуючи універсальні світоглядні картини буття людини у світі, характеризується певною метафізичною протяжністю, завдяки якій пов’язується з іншими категоріями та їх понятійними упредметненнями і набуває своїх феноменальних проєкцій-оприявнень в об’єктивний світ, спричиняючи кристалізацію розлогого й часто неузгодженого розуміння-знання про саму себе (передусім знання законів логіки, психіки, життя психодуховного). У такий спосіб досягається не лише *предметна категоризація*, себто поіменування того, що у філософуванні Е. Гусерля названо *інтенційністю* – вихідною віднесеністю феноменологічної свідомості до предметності та її усвідомлення як єдиної смислової структури через взаємопрониклі акти реального змісту переживань (ноезис) і предметного наповнення думки чи предметного смислу (ноема) [11; 12], а й *причинна категоризація*, коли дослідженню підлягає не категорійна протяжність свідомості, а причини її сутнісного розуміння та інтерпретації. У будь-якому разі повні мав рацію М.К. Мамардашвілі, обстоюючи засадничу тезу про неможливість теоретичного описання свідомості як речі [15; 23, т.1, с. 184–199]. І це закономірно, адже сенс свідомості ніколи повністю не охоплюється думкою, котра здебільшого втілює у життя одну з багатьох можливих ідей, мислесхем, методологем. А це означає, що свідомість у своєму ідеальному буттєвому у змістовленні ніколи вичерпно не реалізується в культурі. Інакше кажучи, коли, здавалося б, відшукані всі поіменування, терміни і значення, щоб висвітлити сутність життєпотіку свідомості, то швидко з’ясовується, що все ж мовиться не зовсім про те, а саме “про перетворення свідомості в не-свідомість: у психологічні або логічні структури” (М.Ю. Савельєва [22, с. 29]) – почуття, судження, мовлення, письмо та ін.

Однак складність рефлексивного опрацювання *свідомості-як-категорії* полягає не тільки в неможливості досягти всеосяжного

поняттєво-категорійного опису цього атрибутивного пласта людської буттєвості, а й у тому, що категорійні функціонали метафізичного думання неозоро об’ємні, зважаючи на постійну плинність буття і суцього, між якими й узаasadнюється спонтанна джерельність сфери свідомості. У цьому висвітленні, скажімо, у феноменології Е. Гусерля здійснюється виокремлення просякненого бездонними коридорами буття до рефлексивного пласта (рівня) свідомості та схарактеризування її у достеменній “чистоті” і феноменальному оприявненні, тоді як свідоцтвами її непроявленої життєвої плину є як відвойовані у сфері несвідомого світлом усвідомлення архетипи і символічно приховані психічні змісти, так і привласнені із царини культури мовні й суто мовленнєві організованості (семантика, тексти, висловлювання, промови тощо).

Отож маємо неабияку проблематичність на шляху категорійної визначеності свідомості, котра у своєму прориві із ноуменального вмістилища в земний феноменальний вимір існування перетворюється на щось сутнісно інше (до прикладу, на живе мовлення, яке огорнуте особливим психодуховним простором співрозмовників як особистостей). Водночас тут виявляється і позитивний аспект: свідомість стає засновком будь-якого актуалізованого предметно-практичного (логічного, психологічного, соціального тощо) мислення, причому сама вилучаючись із цього процесу своєю інобуттєвістю. Тут вона – *метафізичний принцип*, який виявляється у своєму канонічному вигляді на рівні мови і мовлення, коли за допомогою створених текстів, їх проговорювання, висловлювань, реплік розпізнаються певні свідомісні функціонали (смислоформи), уможливаючи, зі свого боку, оперування мислителем чи науковцем емпіричними поняттями-уявленнями.

Однак, рефлексивно опрацьовуючи вказаний модус життя свідомості, передусім у розвитковому форматі культури і творення її світоглядних універсалій, існує небезпека хибності категорійного підходу, на яку вказують Е. Гусерль [11, с. 10–11] і М. Савельєва [22, с. 121–137]. Річ у тім, що він провокує постановку так званого “основного питання” (“що первинно – буття чи свідомість?”) у термінах предметної дійсності, а не в термінах можливості, коли надзавданням метатеоретичного опису є не розширення обсягу науково-предметного знання (у нашому випадку про людську свідомість), а наближення думки як

осереддя мислення до буттєвої адекватності світу, досягнення нею чистої достеменності у відриві від предметного відношення до свідомості. А це означає, що “метатеоретичні поняття [предметно] пусті, виражаючи собою лише чисту можливість понять як знаків предметів. А пустота вказує на повну їх відповідність предмету, на точність мови” [Там само, с. 121]. Але навіть за феноменологічного опису категорійна опозиція “свідомість – буття” не зникає, тоді як у метатеорії вона замінюється терміном “свідомість-буття”, де вони не розрізнявані у процесі трансцендування (див. далі).

Свідомий досвід – суб’єктивно актуалізована сфера “неперебірливої думкою” (М.К. Мамардашвілі), “поза-логічного буття” (В.С. Біблер), де свідомий акт постійно проривається кудись назовні, у закутки буттєвого безмежжя, за кордони реальності цього світу, не віднаходячи свого кінцевого втілення (об’єктивації) у поняттях чи предметах (сприймання, думання, уявлення). Це спричинено двома фундаментальними моментами: непересічною *самобутністю* свідомості, яка у своїй актуальній спонтанності завжди цілісно перевершує себе, та її *інаковістю* стосовно можливості посісти окреме місце в матеріальному світі, що робить неможливим її як практичну локалізацію, так і суто теоретичну. Зокрема, людина у своїй метафізичній екзистенції, виосібнившись від конкретних ситуацій у сфері своєї свідомості, не стільки втрачає свою суб’єктивність, скільки віднаходить себе в актах утримання думки як того осереддя, що пронизує вітакультурні здобутки людства. Внаслідок цього своїми мисленнєвими зусиллями вона вактуальнює певний масив культурного змісту, сприймає, переживає, самісно приймає та рефлексує його, долаючи просторово-часові рамки не лише власного життя, а й історичних періодів і навіть епох. І тут, як справедливо констатує М.Ю. Савельєва, потрібно “розрізнати два рівні метавикладу: *перший*, коли свідомість просто функціонує у своїх уявленнях, виражаючи цим не знання про себе, а тільки умови самоздійснення; і *другий*, який є власне метатеорією, що виявляє деяке систематичне уявлення про свідомість, але не як данісне, а як моменти самої свідомості всередині сфери свідомості” [22, с. 107].

Отож, свідомий досвід – це сукупність подій у житті людини як усвідомлення самої себе, власних здібностей, своїх думок, ідей,

особистих знань у спонтанному потоці актів трансцендування як певне, постійно відновлюване, зусилля, передусім зусилля думки, думання, волі для тримання екзистенційної межовості сфери свідомості. Важливо те, що цей досвід не становить знання законів чи принципів логіки і психіки, адже це плінно самоорганізована спонтанність. Ось чому як чиста спонтанність він “не розрізняє для себе знання і розуміння” [22, с. 94], тому феноменально становить їх удіяльнену єдність, хоча й не для інших, а лише для себе. Та й апріорні судження підтверджують факт, що свідомий акт як зусилля виходить за межі самооприятненого, кудись у незвідані пласти буття.

З іншого боку, свідомий досвід – це і спосіб розуміння, самоінтерпретації і самоопису того, хто усвідомлює, своєї позиції як “внутрішньої” стосовно власної свідомості. Тому свідомий акт як осереддя актуалізованого притомного досвіду особи виявляється тільки через певні уявлення про самобутнє сферне життя самої свідомості, у яких, проте, “знищуються умови їх буття; тому мова інтерпретації свідомої здатності як метамова, – пише М.Ю. Савельєва, – не становить нового знання про неї”, тобто це не “знання про нову мову як про дублікат свідомості, але є вираження умов існування свідомості у мові і найближча експлікація в культуру; [отож] мова інтерпретації свідомого досвіду – це інша інтерпретація предметної мови (інтерпретація свідомості як Іншого у його метавідношенні до речі)...” [22, с. 18]. Оскільки з позиції метатеоретичного опису свідомість не може бути досягнута як об’єкт чи як суб’єкт, то вона сама себе розуміє у тому сенсі, що завжди розуміється лише те, що вкладено свідомим зусиллям у чужий текст, себто те, що вже смислово досягнуто (М. Мамардашвілі, О. П’ятигорський [16]). А якщо на порозі усвідомлення з’являються нові поняття чи неологізми (скажімо, “робота зі свідомістю”, “сфера свідомості”, “боротьба зі свідомістю”, “стан свідомості”, “опанування свідомості”, “функціонал свідомості”, “думкоутворення”, “мислесхема” та ін.), то вони аж ніяк не описують предметні характеристики життєпотoku свідомості, а саме її сутнісне розуміння як першоумови функціонування свідомого досвіду (див. також [28]). У такий спосіб описання й “виникає світ трансцендентного досвіду свідомості” [22, с. 120]. Зазначений погляд, як відомо, бере свій початок від філософських студій І. Канта, котрий аргументував помилковість інтерпретації свідомості

мості зі сторони змісту – логічних, психічних чи соціальних процесів, а не сутності [14]. Мовиться “не про перебування у трансцендентному, а про постійне прагнення до нього у процесі трансцендування”, яке “є тим станом, що повністю перетворює усвідомлюваного на внутрішнього спостерігача свідомого досвіду...” [22, с. 112, 117]. До прикладу, такі душевні стани у житті-переживанні свідомості, як безмірне ущасливлення, депресивна байдужість, повне незнання, відчайдушність, смиренне упокорення, катарсис, самісне переображення – це фрагменти-події звичайної свідомої праці людини над собою у її осерді – постійних значних зусиллях думки-думання, котрі інтенціює й енергетично зреалізовує свідомість задля буттєвого утвердження себе як досвіду.

Свідомість-буття – термін метатеорії, що: а) унеможливорює предметну спорідненість і категорійне протиставлення буття і свідомості; б) дає змогу філософськи, а не в термінах науки, говорити про ці онтичні даності у їх оприявленні як чистих можливостей поняттєво-знакової інтерпретації; в) не узалежнює ці даності від простору і часу й відтак не приписує останнім невластивих їм функцій відносно онтологічної сфери; г) нарешті, унерозрізняє їх у процесі трансцендування, де свідомий досвід переживання й становить *буття свідомості*, яке перебуває у першооснові будь-якої об’єктивізації, хоча саме як таке не може бути об’єктивоване; тому для нього предметність є вторинною, похідною.

Отже, у висвітлюваній метатеорії дихотомія “свідомість і буття” заміняється терміном “свідомість-буття”, знаменуючи словесну спробу передати ресурсами мови ніяк не відтворюване, тобто те, що годі висловити логікою понять (див. детально: М.Ю. Савельєва [22, с. 121–137]). Наразі підкреслимо головне: свідомість-буття як своєрідний п’ятий елемент у пропонованій нами мислєсхемі основних модусів розуміння-опису свідомості (рис. 1) – це повно той буттєвий вимір, що належить трансцендентній сфері. Й увесь викладений матеріал підтверджує це. Загалом в авторській системі професійного методологування (див. [7; 17; 27; 30; 31]) чотири- і п’ятикомпонентні *типологічні мислєсхеми* відіграють роль ключового методологічного засобу конструювання думки-думання, який, у даному випадку, на прикладі життя свідомості, забезпечує розуміння найскладніших, ноуменально вкорієних, феноменів у їх самодостатності, функціонуванні, самоорганізації.

3. СИСТЕМОМИСЛЄДІЯЛЬНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ СВІДОМОСТІ

“...Ми творимо і створюємо дещо, заповнюючи свою свідомість і певним чином організуючи її. Організація свідомості є умова продуктивності наших мислення і діяльності, того, що нам дає справжні значущі продукти...”
(Георгій Щєдровицький [39, с. 288])

Проблематика свідомості в системомислєдіяльній методології (СМД-методології), починаючи з другої половини ХХ століття і до наших днів, рефлексивно висвітлювалося в особливий спосіб її мислєдіяльного опрацювання, чому підтвердженням є роботи як очільника школи (Г.П. Щєдровицький [39–46]), так і окремих учасників Московського методологічного гуртка (А.А. Піскопель [18] та ін. [8]). Для адекватної історичної реконструкції СМД-підходу до розуміння свідомості скористаємося, на наш погляд, *оптимальною методологічною оптикою*, яку пропонує розроблений нами в останнє десятиліття **циклічно-вчинковий підхід** (див. [7; 17; 23, т. 4; 32]). Згідно із принципами, закономірностями і нормативами цього підходу є підстави говорити про повновагомий *учинок колективної мислєдіяльності* або про *канонічне мислєвчинення*.

Ситуаційний етап мислєвчинення характеризується тією примітною особливістю, що концептуальне і категорійне опрацювання проблеми свідомості здійснювалося не на фундаменті здобутків тогочасної психології, а на досягненнях логіки з її основним предметом – мисленням, й до того ж не самодостатньо, а у форматі створення спочатку методології науки і потім загальної методології у її неklasичному варіанті раціокультурного утвердження. Так, вихідно це було переосмислення проблемного поля функціонування свідомості під час вирішення ключового завдання – побудови *змістово-генетичної* (нормативно-логічної) теорії мислення. На протигагу формальній логіці, змістово-генетична була покликана досліджувати процеси історичного розвитку мислення як поступу у виокремленні якісно нового змісту й у зміні основних мисленнєвих форм. У такий спосіб категорія “зміст” виявила ідеально об’єктивну сторону перебігу мислення, адже витлумачувалася не у психологічному сенсі (до прикладу, як наочне зобра-

ження чи суб'єктивний образ), а в діяльнісному, це передусім означає, що “зміст мислення не даний сприйманню безпосередньо, він є продукт застосування тих чи інших пізнавальних процесів і засобів, котрі мають ідеально узагальнювальний характер” [4, с. 964].

Відтак використання ресурсного потенціалу *діяльнісного підходу* до розуміння осереддя свідомісного життєпотуку усупільненої особи на зорі становлення СМД-методології дало змогу зберегти настановлення на змістовність мислення, уникати при цьому обтяжливого хибного психологізму. Як на той час, так і сьогодні, його нездоланною вадою було і є еkleктичне поєднання в науковому пізнанні результатів двох несумісних описів змісту свідомості – натуралістичного і феноменального, причому поза обґрунтуванням методологічної оптики їх скільки-небудь доладного знанневого комбінування. І це зрозуміло чому, адже перша інтерпретація здійснює раціооб'єктивну реконструкцію змісту свідомості як чогось позабуттєвого, тоді як друга виявляє цей зміст шляхом внутрішньо достовірного його отождження зі змістом свідомості дослідника. Натомість за діяльнісного підходу змістова палітра свідомості виноситься за межі розгляду, тому що предметом думки поставав діяльнісний зміст мислення, який визначається операційно за допомогою відтворення різних схем – оперування з об'єктами, їх зіставлення, типологізації тощо, а потім проектується на їх певну ідеальну узагальнену знакову структуру...

Вочевидь у цих ранніх розмірковуваннях-напрацюваннях представників відомої філософської школи наявний обмежений позитив з позицій метатеорії: відхід дослідницької думки від традиційного психологізму й, отже, від суто науково-предметного розгляду сфери свідомості, проте сповідування нової (альтернативної до формальної) логіки як дослідження реальних історичних форм людського мислення, котре трактується із діяльнісний позицій, тобто як предметно спрямована активність, організована завдяки спеціальним знаковим засобам. Інакше кажучи, тоді не вдалося уникнути логіко-діяльнісної предметної свідомої роботи думки-мислення на цьому початковому програмному етапі самоутвердження Московського методологічного гуртка (ММГ). А це вказує на відсутність метатеоретичної інтенції у керівників та учасників цього гуртка, хоча, щоправда, проглядаються контури першого рівня *метавикладу*, коли сві-

домість у її центральній ланці – мисленні – функціонує у своїх уявленнях, виявляючи цим не знання про себе, а лише умови самоздійснення.

Мотиваційний етап мислевчинення пов'язаний із такою, переважно колективною, груповою, роботою зі *свідомістю*, коли вона осмислювалась не як реальний (конкретно емпіричний) феномен в усьому багатоманітті його якісних проявів, що підлягає різноаспектному пошуковому упредметненню, а передусім як *інтелектоємний концептуальний засіб*. Тому на всіх етапах еволюції дослідницьких програм-стратегій ММГ (змістово-генетична, діяльнісна, нормативно-діяльнісна, системодіяльнісна, системомиследіяльнісна) ця рефлексивна інтенція інструментального ставлення до свідомості залишалася незмінною, а її постулати і принципи з роками і десятиліттями лише уточнялися, диференціювалися, деталізувалися. Це стосується як теоретичного визначення *місця категорії свідомості* серед таких категорій, як людина, розум, інтелект, мислення, діяльність, система, розвиток, розуміння, рефлексія, організація, комунікація, гра та ін., так проектування і розробки адекватних засобів свідомої мисленнєвої діяльності; наразі вивчення свідомості як окремого феномену і як предмета наукового пізнання було похідним і навіть залишковим.

Однією з передумов такого підходу стало уявлення Л.С. Виготського (1896–1934) про виняткове значення у соціокультурному розвитку дитини, тобто у формуванні плетива її вищих психічних функцій (довільні та опосередковані форми сприймання, уваги, пам'яті, уяви, мислення і мовлення, зокрема письма), *знаку* як засобу психічної діяльності, як знаряддя інтелектуального розвитку, що опосередковує натуральне і культурне, зовнішнє і внутрішнє, суб'єктивне та об'єктивне, соціальне і психічне [6]. Саме різні види знаків і є тими *знаряддями*, що уможливають керівництво поведінкою у процесі соціальних стосунків людей, їх міжособистого та опосередкованого спілкування. Відтак *знак як інтелектуальне знаряддя сфери свідомості* становить конкретну й водночас універсальну форму опосередкування і взаємопроникнення протилежностей: “він об'єктивний через об'єктивність свого значення і суб'єктивний через той смисл, котрий вирізняє у знаку суб'єкт; він натуральний як елемент природи і культурний як елемент соціуму; він зовнішній, тому що має зовнішню матеріальну оболонку, і

внутрішній, оскільки знаходить відображення у психіці дитини” [6, с. 9]; нарешті, він соціальний, адже функціонує тільки у процесі спілкування, тобто як посередник міжлюдських (соціальних) контактів, і психологічний, з огляду на те, що стає дієвим засобом поведінки особи, зняряддевим важелем її психорегуляційної взаємодії зі світом та іншими людьми.

Важливо зауважити, що всі ці концептуально ємні узагальнення відомого вітчизняного психолога першої третини ХХ століття виконані в інтелектуальній проєкції на “більш обширну, ще більш глибоку, і ще грандіознішу, ніж проблема мислення, – на проблему свідомості” [6, с. 508]. І хоч він не розв’язав її, а лише окреслив напрям розробки власної психологічної теорії (це, зокрема, засвідчують образні максими: “...мислення і мовлення виявляються ключем до розуміння природи людської свідомості”, тоді як “слово є малий світ свідомості. Висловлене слово є мікрокосм людської свідомості” [Там само, с. 509]), усе ж його методологічне настановлення цілком очевидне: довільність вищих психічних функцій означає їх усвідомленість, підпорядкованість волі людини, тоді як опосередкованість вказує на використання засобових ресурсів культури (знакових систем, семантичних знарядь, інтелектуальних інструментів, символівокідів тощо) для свідомого вольового контролю функційної психорегуляції у життєвих ситуаціях повсякдення.

Отже, СМД-підхід, розвиваючи ідеї, концепти і тематизми культурно-історичної психології Л.С. Виготського, наповнює їх методологічним змістом і прокладає інший шлях опрацювання змісту понять мислення, розуму, свідомості, рефлексії тощо – спочатку діяльнісний, а потім мислєдіяльнісний. Зокрема, свідомість розглядає не як самотутній феномен та його численні форми емпіричного оприявнення, а як концептуальний засіб у теорії діяльності, тобто інструментально серед плетива її базових уявлень, схем та епістемних організованостей (вочевидь до внутрішніх умов функціонування свідомої здатності людини також належать інтелектуальні і суто мисленнєві засоби та інструменти), і як категорію й відтак як чітко окреслений світоглядний курс на культурно-діяліснє перетворення світу і самої людини, себто інтелектуально, мислєвчинково (передусім уведення поняття “акту перетворювальної діяльності” та опрацювання його змісту,

структури, механізму розвитку і т. ін.). На підтвердження цього культура витлумачується як механізм відтворення діяльності шляхом трансляції культурних еталонів, зразків, норм, реалізація яких забезпечує самототожність діяльності, її буття у часопросторі. Отож категорія діяльності репрезентує межову реальність, людський світ, до яких зводяться всі соціокультурні предмети і явища, тільки відтепер як види і форми самовияву діяльності, історичне існування якої й уможлиблюється культурними механізмами самовідтворення. Звідси, власне, постає принцип пріоритету діяльності над знаннями, свідомістю, що аргументується як переважання породжувального джерела над відображувальним сенсом, цілого над частиною, системи над компонентом.

Із вищевикладеного є підстави висновувати, що в СМД-підході свідомість розглядається як: а) фундаментальна, але всього-на-всього одна з організованостей людської діяльності; б) не як окрема субстанція (першооснова буття), а як функціональний феномен; в) суб’єктний орган притомного опанування людиною, колективом, соціумом, світом-у-собі і світом-поза-собою; г) потік суб’єктивних образів, що продукує інтенційні відношення особи чи загалу до предметного світу й у своїй цілісній функціональності забезпечує перетворення трансцендентної дійсності буття в іманентну реальність людського свідомого досвіду. При цьому СМД-методологія визначально віддала перевагу інтерсуб’єктивному плану життєдіяльності людства, соціокультурній реальності та її зорганізованостям (мова, техніка, знання, інженерія тощо) як провідним на противагу окремій людині із її свідомістю, психікою, переживаннями, самотутніми цінностями і цілями та ін. Саме у рамках такого підпорядкування понятійне розуміння свідомості незмінно посідає місце веденого і дочірнього, того, що належить окремій особі. До того ж, щоб уникнути суб’єктивізму на початках (до 1960 р.), при обґрунтуванні “об’єктивної структури мисленнєвої діяльності у форматі створення теорії мислення”, поняття “свідомість” загалом не задіювалося ні в ролі пізнавального засобу інтерпретації мисленнєвих операцій і процедур, ані у значенні пояснювальної категорії.

Діяльний етап мислєвчинення полягає у засобово-інструментальній експлуатації концепту і категорії свідомості. Так, при створенні теорії діяльності із середини 1970 років у ММГ було введено поняття “табло

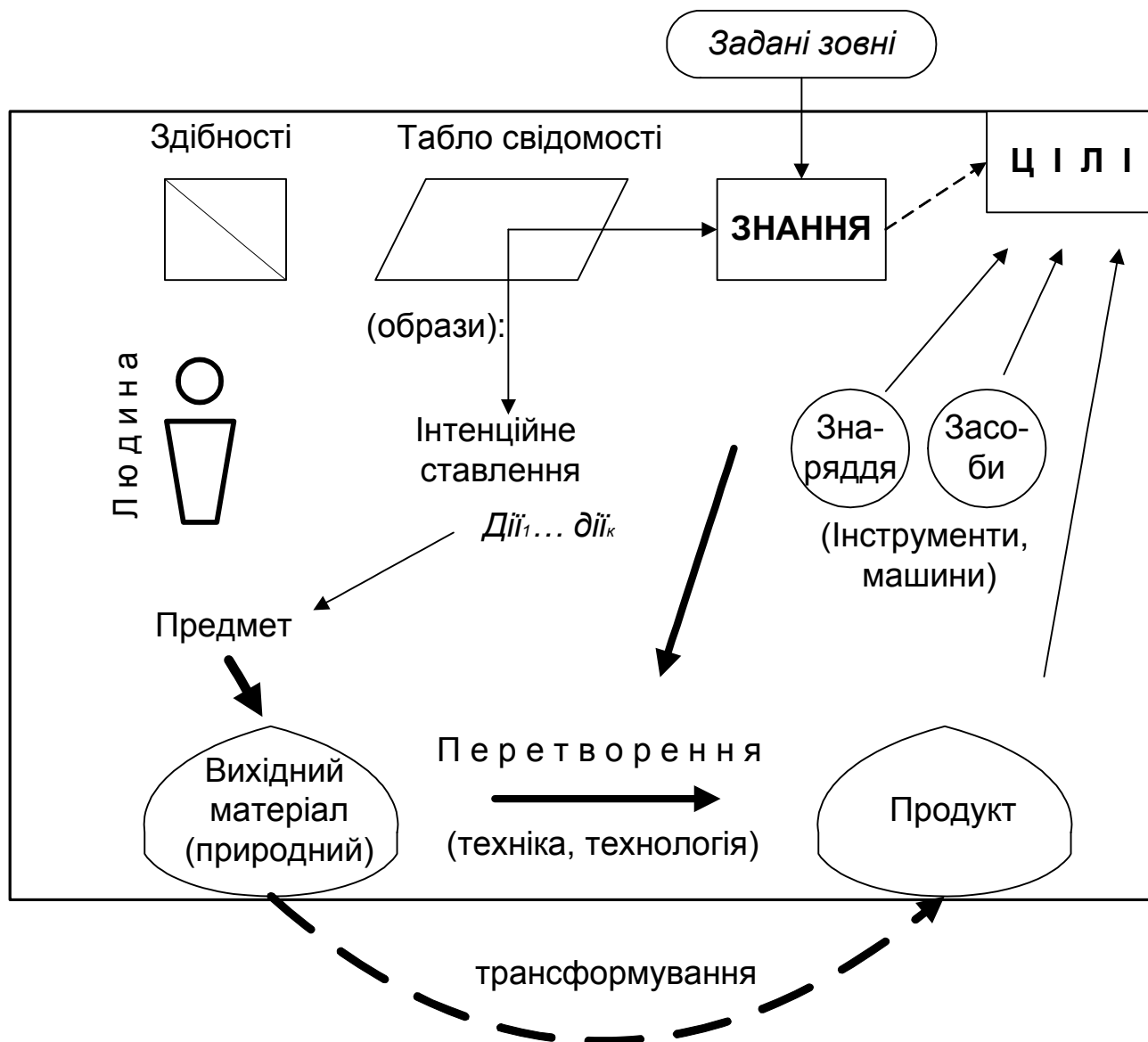

Рис. 2.

Схема акту як елементарної клітинки діяльності
(реконструйована схема Г.П. Щедровицького) [21, с. 14; 40, с. 267]

свідомості”, що фіксувало структурно-функціональний елемент схеми акту діяльності (рис. 2), який рефлексивно відображає у собі сам акт. Зокрема, намальована людина – це окремий згусток матеріалу із певними здібностями та інтеріоризованими (внутрішньо прийнятими особою) засобами (мова, символіка, графіка тощо) і найголовніше – із таблом свідомості, на котрому виникають і фіксуються образи із їх інтенційною спрямованістю як на упредметнені дії, так і на знання. “Свідомість, як зауважує Георгій Щедровицький, завжди працює на “виносних” відношеннях, світ

організується нами завдяки роботі свідомості як поза нас улаштований. ... Свідомість завжди активна, а не пасивна” [20, с. 14]. Отож мовиться про табло свідомості як про теоретичну абстракцію, що презентує в наведеній схемі акту діяльності зміст свідомості. Водночас примітно те, що “у мисленні та інших “діяльностях” свідомості існують такі структури, які не мають ніяких організованостей матеріалу, на котрих би ці структури базувалися і з яких вони походили б чи впливали би. Всі ці структури здійснюються та існують поза “підосною” з матеріалу” [40, с. 65]. Вочевидь

ця теза близька до метатеоретичного уявлення, що у буттєвій мозаїці життя свідомості існують беззмстові горизонти чи закутки, тобто наявна її ідеальна пуста форма.

Другим прикладом інструментального опертя на категорійне поняття “свідомість” є четвірна мислесхема Г.П. Щедровицького, що упрозорує співвідношення сприймання і мислення як різних дійсностей буттєвої присутності людини, уможливаючи здолання одвічної проблеми зв’язку і відмінностей раціоналізму, емпіризму і психологізму у філософії науки. Фактично це мислесхема про співвідношення мислення (зокрема його об’єктивно-діяльнісного витлумачення як руху-розвитку в площинах оперування з об’єктом і заміщення виявлюваного у такий спосіб об’єктивного змісту в ракурсі знакової форми й відносно до цього самого змісту) і свідомості. При цьому за постулат було прийнято таке твердження: поєднання у мислездійсненні особи чи групи знарядь і засобів із діями утворює механізми, машини. У цьому сенсі мовиться про *механізми свідомості*, які “лише “відображають” мислення в чуттєвій формі, у вигляді образів об’єктивного змісту (оперування) та образів знакових форм, асоціативний зв’язок котрих посідають зв’язки заміщення і віднесення у мисленні як такому...” [18, с. 42]. Відтак відрадно констатувати, що сприймання і мислення, бачення і пізнання визначаються у своєму актуальному функціонуванні різними дійсностями буттєвої мозаїки людської свідомості (Г.П. Щедровицький, Х. Ортега-і-Гасет та ін.), хоча введення поняття “механізм свідомості” являє собою явну поступку природничо-науковому ідеалу/типу раціональності, переважання технічного погляду над метафізичним.

Загалом складність проблемного поля свідомості за СМД-підходу як ефективного логіко-епістемного засобу філософського методологування полягає в тому, що весь універсум людської життєдіяльності так чи інакше відфільтрований і просякнутий свідомістю, а тому є вираженням форм її незліченних упредметнень. Звідси очевидно, що кожна особиста (інтрапсихічна) свідомість тільки в абсолютній потенційності еквівалентна тій родовій (інтерпсихічній, окультуреній) свідомості, яка створює так звану другу природу людського спілкування – *світ психокультури* [23, т. 1, с 148-153; 33]. Отож первинним завданням методології є пошук місця свідомості у структурі миследіяльності у ролі ме-

ханізму ситуаційного синтезу комунікації, розуміння, мислення, рефлексії, котрі, зі свого боку, постають як функціональні органи або функціонали (здібності, вищі психічні функції, внутрішні умови особистісного буття і самісного розвитку тощо) психічного апарату особи, що й відіграють роль засобів організації її повної екзистенційної палітри повсякдення, керуючись персонально прийнятими до зреалізування планами, програмами, смислами буття і сенсами життя (див. [25; 26]). Прикметно, що такі діяльнісні поняття, як *здібності* і *здатності* пов’язують парадигматичний (ковітальний, загальнолюдський) і синтагматичний (окремої людини) виміри функціонування свідомості. Так, у прямому відношенні позачасова значуща структура миследіяльності (скажімо, колектив методологів та ігротехніків) набуває в актуалізованій свідомій здатності своє утемпоральнене (часово визначене) існування, програмує чи організовує деякий процес (до прикладу, колективну миследіяльність учасників методологічного семінару чи оргдіяльнісної гри [35; 44; 45]) і здебільшого здійснює груповий *учинок свідомого удіяльнення*, у якому ситуаційний компонент становить мисленневе окреслення змісту діяння, мотиваційний – інтенційне настановлення на його виконання як готовність до вчинення, діяльний – розгортання самого акту удіяльнення, післядіяльний – підсумкова рефлексія здійсненого. У зворотному відношенні має місце переведення діяльності із модусу суб’єкта у сферу культури, що схарактеризовується як *означування* чи акультурація суб’єктивної форми діяльності в об’єктивну.

Отож, СМД-методологія, виявляючи діяльнісно-інструментальний потенціал людського мислення, переважно зосереджена на інтерпсихічному вимірі життя свідомості. А це означає, що такі атрибутивні явища людського ковітального повсякдення, як діяльність, комунікація, розуміння, мислення, рефлексія за походженням і сутнісним наповненням належать культурі. Тому в життєдіяльності окремої особистості вони виявляють свої окремішні особливості, специфічність і навіть непересічність, проте не свою сутність. Кожна особа на суб’єктно-самісному рівні лише привласнює (інтеріоризує) ці культурні організованості, використовуючи їх для цілеспрямованого впорядкування й облагородження свого життєвого шляху як відповідального спілчанина єдиного соціального організму. До слова, такий погляд насправді суголосний фундамен-

тальному засновку теоретизувань Л.С. Виготського, котрий відштовхувався від суто онтологічного припущення: людська свідомість існує об'єктивно поза нами як явище інтерпсихічне у формі знаків і значень. Зокрема, він писав: “Загалом немає знаку без значення. Смыслоутворення є головна функція знаку. Значення існує всюди, де є знак. Це – внутрішня сторона знаку. Але у свідомості є ще щось, що нічого не означає” [5, с. 162].

У цьому стилі методологічного виконання СМД-підхід витлумачує також *мислення* як самобутню дійсність створення і використання ідеальних форм (об'єктів, задумів-упредметнень, цінностей, норм, смислів і т. ін.) опанування та привласнення світу в їх знаково-символічному вираженні, що концентровано (передусім узагальнено) оприявнюють суспільно-історичний досвід людства. В ролі регуляторів мислення як діяльності особливого гатунку постає не логіка як наука, а розглядаються логіки як системи історичних правил (законів), що нормують мисленнєву діяльність відповідно до типологічних особливостей свідомісно породжуваної ідеальної дійсності. Вочевидь і тут наявна концептуальна дотичність об'єктивного спричинення свідомості із засадничою ідеєю Л.С. Виготського “про те, що за спиною окремих фігур історичного процесу діють “із силою сталльної пружини” об'єктивні закони. Від їх повеління, а не від примх героїв історичної доби народжуються і гинуть, вищупуються і змінюють одна одну концепції, школи, течії” (М.Г. Ярошевський, Г.С. Гургенідзе [5, с. 457]). Це, звісно, відхід від засновків метатеоретичних роздумів про свідомість, уперше аргументованих М.К. Мамардашвілі та О.М. П'ятигорським [16]. Однак дещо пом'якшує цей відхід вище окреслене розмежування двох екзистенційних вимірів вітакультурно спричиненого перебігу таких ідеальних організованостей-засобів, як *рідні мова і мовлення*. І справді, мова – це етнонаціональне ментальне утворення зі своїми законами функціонування і розвитку, що вельми далекі від індивідуальної свідомості у її буттєвій екзистенції. Натомість живе мовлення – засіб безпосереднього спілкування між людьми, функціональний орган їх ковітального прожиття “тут” і “тепер”. Кожний із нас використовує мову для налагодження комунікації з навколишніми. Проте у процесі мовленнєвого контактування мова лише засіб порозуміння, обміну думками, враженнями, смислами, поглядами між діячами в умовах спільного життя.

Зазначений проблемний контекст осмислення людської свідомості врешті-решт привів методологів названого інтелектуального табору до потреби відповісти на два питання: а) чи існує індивідуальна свідомість й у якій формі до того, як формуються в ході інтеріоризації функціональні органи, що відновлюють відповідні культурні утворення, і б) у чому полягає відмінність існування таких суто персоніфікованих організованостей свідомості від їх усупільнених (ковітальних) прообразів?

Відповідь на перше питання була отримана шляхом уведення і дихотомійного розрізнення таких теоретичних конструктів, як “чиста свідомість” та “організована свідомість”. *Чиста свідомість* – це пізнавальна абстракція, що утворена повним дистанціюванням від всеможливих емпіричних оприявнень свідомості, оформлених у вигляді інтерпсихічних, психокультурних (щонайперше розуміннєвих, мисленнєвих, комунікаційних, рефлексивних) організованостей; вона спонтанна, беззмістовна і безструктурна, становить те “живе джерело”, що аналогічне Кантовій “чистій здатності уявлювання”, Леонтьєвій “чуттєвій тканині свідомості”; її функціонали (віддзеркалення, уява, осмислення тощо) позбавлені будь-якої залежності від досвіду чуттєвого сприймання, а існування самопричинне, самоіманентне, абсолютно вільне стосовно відображуваного, уявлюваного, породжуваного. На наш погляд, понятійно концепт чистої свідомості дає змогу не лише співвіднести динаміку суспільного та індивідуального вимірів буттєвої екзистенції сфери свідомості у процесі соціоантропогенезу людства, а й зафіксувати онтогенетичну первинність *усвідомлюваності* як такої, утвердити притомність як першооснову людського (психодуховного) життя.

Організована свідомість у концепції Г.П. Щедровицького – це такий збалансований ритм чи режим її функціонування, коли вона наповнена інтерпсихічними, психокультурними, тобто парадигматичними, системами комунікації, мислення, розуміння, категоризації, рефлексії і т. ін., є передумовою продуктивності мислєдіяльності, добуванням людським духом справжніх значущих продуктів. Ці системи, будучи привласнені у процесі онтогенезу й перетворені у *здібності* особистості, використовуються як засоби під час вирішення новопосталих життєвих завдань і проблем, для досягнення тактичних і стратегічних цілей. Мовиться про інший, ортогональний до парадигматичного аспект-вимір організації свідомості – синтагматичний, що похідний від

життєвого і творчого шляху особистості. Проте організованість свідомості є нетривкою, ситуаційно плинною, адже вимагає неабияких внутрішніх зусиль для її утримання від конкретної окультуреної особи. Останні свідомо чи підсвідомо спрямовані на *опанування сферним життєпотоком самої свідомості*, себто на уможливлення такої роботи з нею, коли вона входить “у більш-менш оптимальний режим згармонування всього наявного у її формотвірному “розпорядженні” суб’єктно-об’єктного, психодуховного матеріалу, що певною мірою аналогічний регуляційно-оцінкової функції свідомості...” [28, с. 41], котра інтенційована на утримання в керованих рамках проблемного співвідношення мотиваційно-афективних і пізнавально-креативних процесів. Про цю онтофеноменальну залежність Георгій Петрович пише так: “...Але вона, як чиста свідомість, при цьому руйнується. Вона дубіє, вона догматизується, вона стає нетворчою. Тому наступні покоління повинні увійти в життя із чистою свідомістю і незатуманеним механізмом (не затуманеним в абсолютній дзеркальній перейнятливості), й тому чиста свідомість – вільна, проте вона постійно та завжди організується, і як організована вона повсякчас невільна” [39, с. 289].

Отже, у цих розмірковуваннях відомого методолога наявні метатеоретичні мотиви, хоча й висвітлені вони у дещо іншому – системомиследіальнісному – форматі методологування. Якщо М.К. Мамардашвілі та О.М. П’ятигорський уводять в інтелектуальний простір поняття “розуміння свідомості”, “робота над свідомістю”, “боротьба зі свідомістю” [16], а ми, реалізуючи циклічно-вчинкову схему розгортання основних напрямків метатеоретизування, додаємо термін “опанування свідомості” [28; 29], для того щоб вивчати й описувати свідомість опосередковано, в непрямий спосіб, тобто не теоретично як предмет наукового пізнання, а метатеоретично як певну наукову дійсність і канон людської буттєвості, то Г.П. Щедровицький застосовує поняття “організована свідомість”. Йдеться, власне, не про засоби непрямого уможливлення розуміння, пізнання чи конструювання цієї людиноствердної буттєвої даності, а про її: 1) процес-механізм соціокультурного унапрямування – про організацію свідомості, 2) одну з фундаментальних якісних (атрибутивних) характеристик цього процесу – про *організованість свідомості*. Це бачення вже не суто науково-предметне, теоретичне, але ще й

не метатеоретичне у повному сенсі з’ясування структури і методів, можливостей та обмежень наявних на сьогодні теоретичних систем, концепцій, моделей. Фактично в СМД-методології створена *методологічна концепція свідомості*, що упрозорює горизонти конструктивного рефлексивного використання цього поняття як концепту, категорії і засобу миследіяльності та філософування загалом.

Очевидно, що постання названої концепції зумовлено чітким методологічним розведенням природних і соціокультурних явищ, що знайшло відображення в обґрунтуванні опозиції натуралістичного і системомиследіальнісного підходів (див. [8; 42]). Так, натуральні явища пізнаються в дихотомійній наявності “суб’єкт – об’єкт”, тому спосіб їх існування не залежить від знання про них як про самих по собі, де ці знання є відносно цих явищ позамежовими, у певному сенсі “трансцендентними”. Натомість для соціокультурного явища гносеологічна опозиція “суб’єкт – об’єкт” не виправдана через те, що рефлексивне знання належить їм самим, конституючи їх і будучи їм внутрішньо притаманними, “іманентними”. Відповідно натуралістичний підхід виходить з того, що об’єкт пізнання вже даний і протистоїть дослідникові, який застосовує певний набір пошукових процедур та операцій, добуваючи нові знання про нього. Відтак “свідомість натураліста у предметно-теоретичній формі фіксує тільки об’єкт дослідження, зосереджена тільки на ньому, лишень його помічає і бачить – і в цьому, мабуть, найбільшій простоті і силі натуралістичного підходу, його беззаперечна практична перевага...” [42, с. 42]. На противагу останньому системодіяльнісний підхід розпросторюється за рамки суб’єкт-об’єктного відношення і стосується самих систем діяльності і мислення у взаємодоповненні їх засобів, процедур та операцій, образів “табла свідомості”, текстових фрагментів мовлення-думки, норм і схем миследіяльності, зокрема й категорій, з допомогою яких створюється онтологічна картина досліджуваного об’єкта. Тому свідомість мислителя-діяча працює з найскладнішими структурами мислення та діяльності, долучає об’єкт опрацювання у живу тканину миследіяльності, котрий є її функціональним і морфологічним елементом.

Отже, буттєвість соціокультурних явищ в історичній розгортці філогенезу безпосередньо пов’язана із їх самовідображенням, самоуявленням, самовизначенням, самотворенням,

що на рівні індивідуальної свідомості (онтогенезу) виявляється як їх непозбутня *усвідомлюваність, рефлексивність*. А це означає, що перебування людини в притомному стані – це не тільки її те чи інше актуальне переживання, але й самовідчування, бодай мінімальне знання і самозвітування про нього. Однак у цьому програмному пункті напрацювань СМД-методології вбачаємо перехід до четвертого, завершального, етапу вчинку колективної мислєдїяльностї її представникїв як культурно впливової філософської школи другої половини ХХ ст.

Післядїяльний етап мислєвчинення сутнісно зводиться до обґрунтування *рефлексивностї* як одного із першорядних визначникїв ефективностї кооперації кількох актів діяльностї і водночас зрілостї та досконалостї свідомостї. Саме на рефлексію покладається відповідальна *функція організації свідомостї*, хоча за базовою схемою Г.П. Щєдровицького основоположною структурою, що задає *дїйсність рефлексії*, є не свідомість, а діяльність, точніше – **мислєдїяльність**, у якій та (на відміну від рефлексії у свідомостї) може здійснюватися завдяки комунікації і в процесі комунікації. Тому в цьому разі рефлексія постає як особливий тип кооперації і як окрема сув'язь кількох актів діяльностї, мовлення-комунікування і мислення, де одні акти стають змістом інших актів. Про це керівник ММГ пише так: “Ми мало що зрозуміємо у природі і механізмі рефлексії, якщо будемо розглядати її як процес, що належить сфері і плану свідомостї. Цим я не хочу сказати, що свідомість не бере участь у процесах і механізмах рефлексії, що загалом не можна вивчати останню в ролі певного механізму свідомостї. Я лише стверджую, що природа і механізм рефлексії визначаються не процесами і механізмами свідомостї – існування рефлексії у свідомостї є буттям другого і третього порядку, – природа і механізм рефлексії першочергово визначаються пов'язкою-кооперацією кількох актів діяльностї; і лише потім ця пов'язь “відображається” особливим чином у свідомостї” [43, с. 304].

Відтак розвиток мислєдїяльностї, як і будь-якої цілісної діяльностї, в осередді її цілє-сислових координат життєздїснення становить *рефлексивна переорганізація* та інтенційне переналаштування свідомостї, передусім на підґрунті особистого досвїду розв'язання життєвих проблем і завдань. Мовиться переважно про довільне продукування з-мислїв,

оперування ними, їх злиття і розмежування, протистояння та ототожнення, або рідше про їх самодостатню замкненість у персоніфікованих рамках життєпотоків індивідуальної свідомостї. Тут все залежить від змістовностї та інтенсивностї соціального повсякдення особи, від рівня та якостї її співдїяльностї в комунікативному полі з іншими людьми, яка й спричиняє напружений *обмін сислами у сферній дїйсностї свідомостї*, виявляє й реалізує можливостї їх окультуреної об'єктивності, щонайперше у висловлюваннях (мовленні) і повідомленнях (текстах). Скажімо, колективна мислєдїяльність як форма групового методологічного практикування – це перш за все продумане чи навіть чітко спроектоване плетиво взаємопов'язаних між собою поглядів і позицій її учасникїв. Особистісне мислєдїяння в кожній окремій позиції являє собою унікальний за характером стиль *сислопродукування*, але завдяки порозумінню (суголоссю з-мислових траєкторій співусвідомлення) між усіма присутніми та оргуправлінським впливом лідера вдається утвердити один об'єктивований і більш-менш унормований сенс й у такий спосіб досягнути мети спільної інтелектуальної роботи.

Підкреслимо, що для СМД-методології достеменний механізм перебігу всіх “процесів свідомостї закладений не в ній самій, а у зовнішній організації діяльностї, у тих самих ситуаціях кооперації...”, причому “структури спільної діяльностї й пов'язані з ними комунікативні лінії утворюють той “простір”, у якому існують інтелект, думка і мислення, мова і мовлення, психіка, свідомість і т. ін.” (Г.П. Щєдровицький [43, с. 116, 305]). Емпірично на синтагматичному рівні вони становлять синкретичну єдність символічної поведінки особи. І лише задіяння ресурсів рефлексивного розуму дає змогу домогтися відповідних розмежувань і деталізацій. На підтвердження цього звернімося до не так давно проведеного методологічного дослідження, що здійснює рефлексивну реконструкцію проблемного поля двох інваріантних способів створення багатопараметричного і поліфункціонального, ситуаційно напруженого та комунікативно розвивального часопростору (довкілля) – освоєного в СМД-методології і новаційного, конструйованого в авторській науковій школі (див. [31], а також [17; 27]). У нашому випадку пропедевтичний досвїд проведення *вчинково-методологічних сесій* показав, що організація такого простору умож-

ливає проблемно-полілогічні розмірковування і суб'єктивно втягує у свою синергійну динаміку всіх учасників, породжуючи в них чисте мислення як осереддя методологічного думання з виходом на схематизацію, зреалізовану в контексті топологічно розгорнутої логіки рефлексії. У результаті отримана друга (оновлена) версія схеми-матриці модульно-розвивального оргпростору професійного методологування, що обіймає сто функціональних місць (позицій) у чотирьох вимірах-координатах: пояси мислевчинення, наскрізні процеси миследіяльності, періоди методологування і часова тривалість методологічної сесії.

Взагалі однією із центральних категорій за СМД-підходу прийнято не суб'єктивний образ предмета, як це, до прикладу, має місце у психологічній теорії діяльності О.М. Леонтьєва, а *соціокультурний знак* як засіб комунікації-спілкування, де символічна організація життя свідомості є сутнісною, первинною, тоді як образа – вторинною, похідною. І це зрозуміло чому, адже символічна функція свідомості, на якій наполягав Е. Кассіер (запропонував наочне зображення символічних форм) і яку з різних методологічних позицій пізніше висвітлювали Г.П. Щедровицький, М.К. Мамардашвілі, О.М. П'ятигорський та інші мислителі, належить до основоположних, найбільш фундаментальних, що впливає із концепції знаково-семіотичної і комунікативної природи знання і свідомості. При цьому *поняття смислу* безпосередньо співвідносяться із процесами *розуміння*, воно відображає відносно стійкий структурний інваріант актуалізації розумінневих актів, що пов'язують у цілісність елементи тексту-повідомлення і характеристики ситуації, у пліні якої соціальна комунікація реально відбувається. Причому самоорганізація тут становить первинне призначення розуміння, тому що тільки вона уможливає перенос певної діяльності як окультуреного взірця на себе за умов осмисленої вербальної співпраці в контекстних обставинах ситуаційної взаємодії, де на рівні особистості й досягається її *саморозуміння* у ході діалогічного спілкування як з іншими, так із самою собою. Відтак у цьому разі *усвідомлення* постає як *саморозуміння* у процесі внутрішнього діалогу особи. Водночас у створюваному просторі комунікації та організації колективної кооперованої діяльності в рамках СМД-методології розуміння є *базовою функцією миследіяльності*, важливим підпроцесом і осмислення, і рефлексії. Воно “висхід-

но пов'язане з текстами та забезпечує можливості переходу від текстів мовлення в комунікації або до *дійсності* ідеальних об'єктів мислення, або до *ситуацій* практичного миследіяння і до його об'єктів” (А.А. Піскопель [18, с. 53]).

Отже, в СМД-методології рефлексія від самого початку – це не здатність розуму чи свідомості, не внутрішній механізм розвитку останньої від простих ідей першого порядку (відчуття і сприймання) до складних ідей другого, узагальненого гатунку – до потоку думок-суджень (Дж. Локк), а в розрізі онтологічного опрацювання завжди особливий кооперативний зв'язок двох актів (типів) діяльності, у якому “другий акт продукується чи здійснюється з причини першого, досить складного акту, що охоплює у своєму складі комунікацію, процеси розуміння тексту і процеси відновлення через текст і з допомогою тексту предметів думки і діяльності... Рефлексія виникає тому, що люди, працюючи у складних системах розподілу діяльності та кооперації, мають у цих діяльнісних системах відмінні одна від одної позиції й унаслідок перед собою принципово різні ситуації, і навіть у тих випадках, коли їхня робота пов'язана одним і тим же текстом, вони повинні розуміти його по-різному, покликані відновлювати в ньому різний смисл відповідно до відмінностей своїх позицій і тими, що ситуаційно визначені. Але ці особи обов'язково повинні спілкуватися між собою, мають розуміти одна одну й вимушені обмінюватися своїми різними смислами, [притім що] у системах діяльності ці смисли повинні бути усупільнені” (Г.П. Щедровицький [43, с. 111–113]). Із сказаного впливає, що текст із його претензією на об'єктивування і цілісну значущість – це своєрідний *медіатор* між суб'єктами соціальної взаємодії і життєпотокми їхньої свідомості, якому притаманна все та ж знаково-семіотична природа. Тоді особистісне розуміння розгортається як спосіб опанування ідеальних змістів з допомогою найбільш адекватних їм знакових засобів, тобто як окрема інтелектуальна функція, що спрямована не на багатоупредметнювальний об'єкт, а на *культурні знаки* і на рефлексивне оперування ними.

Окремо зауважимо, що в СМД-підході здійснена конструктивна розробка *методологічної ідеї рефлексії*, котра належить іншому розвитково-функціональному рівню інтелектуального опрацювання, ніж мислення і розуміння.

По-перше, доведено, що “розуміння – це основна людська функція, а мислення – функція вкрай рафінована” [20, с. 49]. Адже й насправді остання не виявляє себе в комунікативному тексті за умови володіння особою мовою, себто за прямої вказівки під час спілкування на об’єкти безпосереднього словесного оперування, тоді як потреба в мисленні виникає у проблемній ситуації, а саме за неможливості завершити інтенційний акт інтерпретації знакової форми й одночасно за неусувної необхідності сконструювати відповідний ідеальний зміст (ідеальний об’єкт), що виходить у незвідані горизонти свідомісної буттєвості, долаючи межі конкретної ситуації комунікації. Тому *категорія мислення*, крім самобутньої культурної вагомості як світоглядної універсальї, отримує низку понятійних експлікацій, що уконкретнюють її змістові інваріанти у площині використання співзначних понять – “роздумовування”, “судження”, “мисленнєва діяльність”, “думка-комунікація”, “мислєдїяння”, – кожне з яких фіксує свою ідеальну дійсність, що не зводиться до решти.

По-друге, у пропонованому методологічному підході саме на рефлексію покладається координувальна та інтегрувальна функції, що й забезпечують розрізнення й обґрунтування взаємозв’язків свідомісних дійсностей онтології, логіки, діяльності та комунікації. Остання як термін, що описує фундаментальне соціокультурне явище людського життя, введено для опису практико зорієнтованої діяльності, що уможливорює розмежування за обсягом і змістом інших трьох понять. Зокрема, завдяки комунікативній інтерпретації розуміння і мислення отримують чітку визначеність у рамках зіставлення і протиставлення їх рефлексії як генетичному механізму розпросторення спілкування у його всеможливих формах, аспектах, засобах. Воднораз аргументоване виникнення-постання мислення і рефлексії в ситуаційній розгортці комунікації впливало із потреби створення суспільно значущого та культурно впливового унормованого *тексту*, призначеного для підтримки і розпросторення сфери рефлексивного комунікування. Причому таке співвідношення рефлексії і мислення притаманне як екзистенції окремого акту думання (існування думки), так і дійсності еволюції самого людського мислення загалом.

По-третє, висновується, що розуміння і мислення, будучи спричинені рефлексією, у розвитковому плані свідомої співбуттєвості людей ставали *формою її упередження* (Не

дивно, що в діяльнісній схемі акту комунікації схематично прийнято, що розуміння формально однакове за побудовою із мисленням, тоді як відмінне всього лише за позиціонуванням відносно спрямованості цього акту.) Тому зв’язки між цими базовими інтелектуальними станами-функціями визначалися не їх предметними характеристиками, а ситуаційною структурою кооперації, у якій вони відіграють роль організаційних важелів рефлексії. У такий спосіб досягався онтологічний поділ всього діяльнісного простору на *царину предметної діяльності* і на протилежний їй *простір рефлексії*. Примітно, що простір предметних форм діяльності перебував усередині більш об’ємного рефлексивного простору (за принципом “мотрійки”), що сутнісно й становить простір свободи, творчості, інтуїції, спонтанності свідомості. Останній за своїм функціональним навантаженням схожий на так зване *підсумкове поле рефлексії* за постнекласичного ідеалу типу / наукової раціональності в теорії еволюції психологічного знання М.С. Гусельцевої (див. [9; 10]).

По-четверте, запропонована у рамках ММГ методологічна програма опрацювання ідеї рефлексії спричинила введення в інтелектуальний дискурс такого категорійного поняття, у якому мислення, діяльність, розуміння, комунікація і рефлексія були б узгоджені між собою на нових засновках. І таким поняттям, починаючи із 1980 року, став неологізм “*мислєдіяльність*” [8; 41; 46]. Її робоча схема, з одного боку, покладає на комунікацію (думку-комунікацію) роль опорної конструкції, своєрідного містка між мисленням і мислєдіянням, з іншого, – головню за допомогою функціональної актуалізації рефлексії, домагається їх узмістовлень у текстах комунікації, де сама рефлексія набуває чистої форми, поєднуючи процеси об’єктивізації, онтологізації, предметизації та інструментизації у рамках свідомого співбуття творців мислєдіяльності. Саме цю архітектоніку філософського методологування переконливо підтверджує унікальна для духовної культури людства практика СМД-методології – *організаційно-діяльнісні ігри* [35; 44; 45], що у досвіді постання авторської школи центруються довкола новаційного осереддя – структурно-функціональної *схеми мислєвчинення*, що уможливорює (звісно, за спеціальних умов) створення модульно-розвивального простору рефлексивно компетентного професійного методологування (див. [27; 31]).

ВИСНОВКИ

“[У ситуації] “тут” філософування передбачає один момент, надзвичайно важливий *метатеоретично*: воно чітко встановлює межу між ситуацією того, хто філософує, і місцем (чи місцями), де цього філософування не відбувається. Інакше кажучи, між сферою покриваною, так би мовити, прагматикою філософії свідомості, та сферою, куди воно виноситься у вигляді своїх кінцевих результатів і формулювань. Останню можна умовно і лише в цьому сенсі позначити як “світ”, “історія” чи “культура”...”
(Олександр П’ятигорський [16, с. 13–14])

1. Зважаючи на достатню непізнаваність сфери свідомості як утаємниченого зрізу людського буття, розкодовування законів і принципів сутнісно прихованого життєпотуку свідомості вимагає не стільки використання інтелектуальних ресурсів *наукового підходу* до вивчення її феноменальних проявів і структурно-функціональних утворень, який у багатьох відношеннях є екстенсивним і навіть тупиковим, скільки дієвих методологічних стратегій-розв’язків на шляху більш адекватного трансцендентній суті розуміння та опису свідомості. Мовиться про узагальнену потребу рішучого переходу від об’єктивних теорій до їх ґрунтовної рефлексії на нових, головню поліметодологічних, засадах, тобто до створення повноцінної *метатеорії свідомості*.

2. Проблемно-дискурсивне поле філософського методологування, якщо дистанціюватися від численних теоретичних систем, концепцій і моделей того, що є свідомість, у вказаному напрямку розумінневого осягнення сутнісних горизонтів “непізнаваної до кінця сфери свідомості” (І. Кант) розпросторюється у безкрай конкурентного протистояння *двох дослідницьких стратегій* пізнання-конструювання, що формують панорамно різні *онтології-картини свідомості* як вершинної форми і своєрідного унікального способу людської буттєвості. П е р ш а полягає у вивченні свідомості як *реального природного феномену* і водночас як надскладної наукової проблеми; її втілюють у життя логіка, епістемологія, лінгвістика, нейробіологія, когнітологія, психологія шляхом і засобами предметоцентрованого

теоретизування (передусім ресурсами як ідеалізації та абстрагування, так і емпіричної верифікації, експериментування); тому свідомість інтерпретується або як *непозбуття даність* психодуховного світу людини, групи, соціуму, або як *пояснювальний принцип* для розв’язання дослідниками ключових дисциплінарних проблем; у результаті отримувана *наукова картина свідомості* містить безладну павутину гіпотез, фактів, моделей, концепцій, теорій, у яких саме поняття “свідомість” позначає різні якісні характеристики і функціонали цього ідеального засвіту людського буття, редукуючи й спотворюючи істинну сферну дійсність свідомості і примножуючи у такий спосіб лавину недостовірного раціонального знання.

Д р у г а стратегія не розглядає свідомість ні як наукову проблему, ані як об’єкт безпосереднього пізнання, а вивчає її *у непрямий спосіб* (опосередковано) – через *розуміння умов функціонування свідомої здатності людини і через опис-інтерпретацію свідощтв свідомості як свідомого досвіду* (удіяльнення актів усвідомлення) й відтак шляхом з-мислового проникнення *у сферу трансценденції*; філософське методологування такого рівня забезпечує перехід до *метатеоретизування*, яке утверджує *метафізичний статус свідомості* поза знаковим простором, де її сутність становить не зміст, а форма як порожній зміст, і засобом її осягнення – *формальний метод*, що інтенційно спроможний формалізувати будь-який міфологічний, філософський, науковий, мистецький та інший матеріал.

3. У роботі дослідника з трансцендентно утаємниченою сферою свідомості методологія і методологування філософського рівня зреалізування актуалізуються домінантно різними умовами часового плину-виміру і взаємозалежно відмінними інваріантами утвердження *сислової інтенційності* його свідомих зусиль як суб’єкта та особистості. Зокрема, методологія мислиться у її безособових, часто персонально непоіменованих, викінчених результатах, що постають у культурно-історичному форматі людської буттєвості як система і навіть самобутній світ форм, методів, засобів та інструментів пізнання, конструювання і перетворення реальної чи уявної дійсності. Натомість методологування полягає в конкретній мислєдіяльності самого дослідника, здійснюваній у певній проблемно-діалогічній ситуації внутрішнього дискурсу в

стані свідомісної екзистенції думання “тут” (“ці обставини”) і “тепер” (“цей момент”). Він особисто стає не стільки носієм окремої рефлексивної думки, скільки інструментом трансцендування, котрим заволоділо мислення. Метапроблемний контекст розуміння свідомості має щонайменше чотирипоясове плетиво утруднень-загат на шляху створення цілісної *метатеорії*: а) проблема сутнісного визначення життєпотуку свідомості з метафізичних позицій; б) нелегка робота із чистою формою як осереддям буттєвості свідомості на відміну від її багатолікої феноменальної плероми; в) непряшене конструювання методологічних засобів опрацювання свідомості як трансцендентного засновку та атрибутивної властивості людського буття; г) утруднена актуалізація рефлексії як способу розуміння себе і власних свідомих зусиль у різномодальному витлумаченні задіяваних термінів і понять.

4. Повновагоме постановня *метатеорії свідомості* вимагає створення *поліметодологічної оптики* в намаганні “вбудувати раціональну конфігурацію засобів і процедур у нераціональній сфері”, якою є людська свідомість. По суті мовиться про безупинний *пошук ідеалу* філософського методологування і якомога адекватніше наближення до нього через системне поєднання методологем, стратегій і методів розуміння-пізнання-творення сфери свідомості, що, крім того, потребує детального рефлексивного опрацювання синтезу методологій феноменологічного, метафізичного та онтологічного унапрямування. У будь-якому разі методологічне мислення в окресленому поліпроблемному полі пошукування – це завжди розмірковування дослідника про інші (всеможливі сторонні і власні) способи і траєкторії мислення, що формалізуються в актах рефлексії як у головному каналі смисленсової хмарності розуміння – базової умови його інтелектуальної роботи зі свідомістю як своєрідним джерелом саморефлексивного пізнання. Саме на ґрунті персонально розпростороного розуміння мислення створює для думки благодатний вакуум, хоча й не продукує її. У сфері свідомості як пограниччі трансцендентного і феноменального увесь час відбувається доведення до функційної повноти символічно наповненого життя всього того, що до неї потрапило. У цьому сенсі мислерефлексивна робота із цією сферою становить абсолютно особливий спосіб пізнання: відеально конструюється *метасвідомість* як пізнавальна платформа непересічної методологічної конст-

рукції, до котрої сама свідомість як така вже не належить. Фактично концепти, поняття, засновки і визначення так інтерпретованої метасвідомості й отримують умовну назву “*метатеорія свідомості*”.

5. *Модус свідомості* – це спосіб розуміння-опису її інваріантів функціонування як свідомої здатності у різних форматах людського існування-буття. За *принципом квінтетності* виокремлено оптимальне число модусів розуміння свідомості (прийнята в науковій школі формула “3+1=1”), поєднання яких утворює чотири (формула “3+1”) похідні інтегральні напрями розвитку теоретичної філософії (онтологія, метафізика, феноменологія, поліметодологія). Центральну ланку пропонованої методологічної моделі становить *мислєсхема*, що у поснекласичному стилі взаємоузгоджує такі розумінневі модуси:

1) *свідомість-феномен* – поняття, що описує умови, коли свідомість як явище людського життя стає феноменом, що набуває ваги метафізичного принципу розрізнення буття і сущого, інтерпретується як найближча мисленнево структура щодо її форми; феноменальна близькість свідомості оманлива, адже її функціонали перебувають у незбагненних для розуму смугах буття, тому вона не може бути об’єктом дослідження самої себе як чогось іншого, вона завжди – суть чогось межового, відсутнього (небуття), сама здатна визначати або сьогомоментним актом ідеації, або ейдетичною інтуїцією; як функція-у-собі, свідомість, самовідновлюючись увесь час заново, постійно перебуває поза фізичним часом, але в теперішній миті одвічно відтвореної буттєвості, себто функціонує на метарівні як акт-зусилля, що виходить на нові горизонти екзистенціювання, феноменально стає *метасвідомістю*;

2) *свідомість-ноумен* – поняття, що містить умоглядне осягнення сутності свідомості як думки про неї, як трансцендентної ідеї, тоді свідомість постає як відеальний об’єкт нашого розуму (уявлення, ідеації, інтуїції), що не спирається на досвід й уможливує підстави апріорної ідеї *чистої свідомості*; остання як теоретичний конструкт характеризує здатність самої свідомості звільнитися від людських настановлень і предметних уявлень та формувати і символізувати власні феномени, постає своєрідним *принципом синтезу* багатоманітних знань про цю атрибутивну сферу людського життя та уможливує отримання рефлексивно дистильованого *метазнання*, у тому числі

конструювання *трансцендентальних схем* (І. Кант) і *мислесхем* (А.В. Фурман);

3) *свідомість-категорія* – форма організації екзистенції думки і водночас засіб рефлексивного мислення, що утворюються на неемпіричному ґрунті як самосвідомість, або як те, що презентується відомим “Я мислю”; водночас це модус існування свідомості, який, маючи соціокультурне опертя, характеризується певною метафізичною протяжністю та отримує окремих спектр своїх феноменальних проєкцій-оприявнень в об’єктивному світі; уможливорює не лише *предметну категоризацію* в лоні ситуаційного розвитку *інтенційності*, а й *причинну*, за якої вивчаються джерела і передумови сутнісного розуміння та інтерпретації свідомості; оскільки категорійні функціонали метафізичного думання неозоро об’ємні, то завжди існує ризик перетворення інобуттєвого життєпотoku свідомості в не-свідомість, себто у психологічні чи логічні організованості;

4) *свідомий досвід* – суб’єктивно актуалізована сфера неперехідною думкою позалогічного буття, де свідомий акт проривається назовні – у закутки буттєвого безмежжя, за кордони реальності цього світу, не віднаходячи своєї об’єктивації у поняттях чи предметах; водночас це також сукупність внутрішніх учинків-подій у житті людини як усвідомлення власної притомності (здібностей, вражень, ідей, особистісних вірувань, переконань, знань тощо) у спонтанному потоці актів трансцендування як певне, постійно відновлюване, зусилля думки, думання, волі для тримання екзистенційної межовості сфери свідомості; як плинно самоорганізована, чиста спонтанність, цей досвід виявляється тільки через певні уявлення про сферне життя самої свідомості, організується як канал чи спосіб її розуміння, самоінтерпретації і самоопису того, хто усвідомлює, своєї позиції як суто глибинно самісної стосовно стану власної свідомості; тоді постійне прагнення до трансцендування перетворює усвідомлюваного на внутрішнього спостерігача свідомого досвіду;

5) *свідомість-буття* – термін метатеорії, що: а) долає дихотомійне протиставлення буття і свідомості, б) філософськи висвітлює ці онтичні даності у їх оприявненні як чистих можливостей поняттєво-знакової інтерпретації, в) не узалежнює ці даності від простору й часу і г) унерозрізняє їх у процесі трансцендування, де свідомий досвід переживання й становить *буття свідомості* як першооснови

будь-якої об’єктивації, передусім упредметнення як похідного чи вторинного акту перетворення свідомих сутнісних сил людини.

6. Опрацювання проблеми свідомості в СМД-методології (лідер Г.П. Щедровицький), починаючи з другої половини ХХ ст., є унікальним, по-перше, зважаючи на відхід її представників від науково-предметного розгляду *феномену свідомості*, а зреалізування суто методологічного підходу, по-друге, враховуючи особливості обстоюваного ними способу використання *категорії свідомості*, а саме як концептуального засобу, мислеінструментально. Для адекватної історичної реконструкції СМД-підходу до розуміння свідомості нами втілена як надзавдання *оптимальна методологічна оптика*, яку обстоює авторський **циклічно-вчинковий підхід**. Відповідно до його принципів, закономірностей і похідних нормативів є підстави стверджувати, у сорокарічній життєдіяльності Московського методологічного гуртка здійснено повновагомий *учинок колективної мислєдіяльності* або *компетентне канонічне мислєвчинення*, зокрема й у розуміннєвій роботі зі сферою свідомості.

7. **Ситуаційний етап** мислєвчинення характеризувався тим, що концептуальне і категорійне опрацювання проблеми свідомості здійснювалося на досягненнях логіки, а пізніше методології, з їх основним предметом – *мисленням* і настановленням на створення його змістово-генетичної теорії. Для цього було використано ресурсний потенціал *діяльнісного підходу* до розуміння осереддя свідомісного життєпотoku усупільненої особи, що дав змогу винести змістову палітру свідомості за межі розгляду, тому що предметом думки поставав діяльнісний зміст мислення, який визначався операційно за допомогою відтворення різних схем маніпулювання з об’єктами із наступним їх проєктуванням на певну ідеальну узагальнену знакову структуру. Отож, СМД-підхід першопочатково, відійшовши від психологізму й окресливши *контури метавикладу*, коли свідомість і мислення з’ясовують умови власного самоздійснення, все ж не зумів уникнути логіко-діяльнісної предметності свідомої роботи думки-мислення.

8. **Мотиваційний етап** мислєвчинення пов’язаний із такою колективною роботою зі свідомістю, коли вона осмислюється як *інтелектуальний концептуальний засіб*, причому ця рефлексивна інтенція інструментального ставлення до свідомості залишалася незмінною

упродовж наступних десятиліть, хоча й ускладнювалися та деталізувалися її постулати і принципи. Одним із впливових ідейних джерел на цьому етапі оформлення СМД-підходу вочевидь стали концептуальні уявлення та рефлексивні узагальнення культурно-історичної теорії розвитку вищих психічних функцій Л.С. Виготського, котра надає визначальну роль соціальній ситуації розвитку дитини, її спілкуванню з дорослими і *знаку* як базовому засобу окультурення психічної діяльності і водночас як інтелектуальному знаряддю розширення сфери свідомості, де мислення і мовлення – “ключ до розуміння природи людської свідомості”. При цьому довільність вищих психічних функцій означає їх усвідомленість, підпорядкованість волі особи, тоді як опосередкованість вказує на використання засобових результатів культури для свідомого вольового контролю (психорегуляції) її поведінки і вчинків. Відтак, обстоюючи *принцип пріоритету діяльності над знаннями, свідомістю*, зазначений підхід розглядає свідомість як: а) фундаментальну організованість, але в структурі діяльності, б) функціональний феномен мислення, в) суб’єктивний орган притомної особи, колективу зі світом-у-собі і світом-поза-собою, г) потік суб’єктивних образів, що продукує інтенційні відношення індивідуальних та групових діячів до предметного світу й функційно забезпечує перетворення трансцендентної дійсності буття в іманентну реальність людського свідомого досвіду. Оскільки СМД-методологія відпочатково віддала перевагу інтерсуб’єктивному плану життєдіяльності груп і спільнот (передусім комунікації, імітаційно-рольовим та оргуправлінським формам міжособистісного контактування), то понятійне розуміння свідомості на рівні особистості відходить на другий план, незмінно посідає місце веденого, дочірнього.

9. Діяльний етап мислевчинення зводиться до широкого засобово-інструментального використання концепту і категорії свідомості в колективній та індивідуальній мислєдіяльності лідером і членами ММГ. Зокрема, у 1970-х роках було введено поняття “*табло свідомості*”, що фіксувало структурно-функціональний елемент схеми акту діяльності, який рефлексивно відображає у собі сам акт. Тому наповнення цього табла становлять *образи*, котрі виникають і фіксуються в лоні їх інтенційного спрямування як на упредметнені дії, так і на знання. Завдяки такій, винесеній на-

зовні, роботі зі свідомістю організується світ навколо нас. У такий спосіб, незважаючи на те, що табло свідомості є теоретичною абстракцією, все ж її задіяння дало змогу наповнити мислєдіяльнєсним змістом сферу свідомості, хоча, на переконання Г.П. Щедровицького, в ній “існують такі структури, які не мають ніяких організованостей матеріалу”. Явно це бачення близьке до метатеоретичного уявлення: у буттєвому всесвіті свідомості існують беззмістові горизонти і порожнини, себто ідеальна пуста форма. Інший центр інструменталізації методологічних пошуків – це зосередження дослідницької уваги на *механізмах свідомості*, які породжують мислення в чуттєвій формі у вигляді образів об’єктивних узмістовлень та образів знакової форми. У цьому разі розведення сприймання і мислення, бачення і пізнання як різних функціоналів (дійсностей) свідомості в цілому становить вдалу знахідку, але введення поняття “механізм свідомості” являє собою поступку природничо-науковому ідеалу раціональності, технократичній традиції в культурі. В цьому контексті було визначено *первинне завдання* методології – віднайти місце свідомості у структурній динаміці розвитку мислєдіяльності як механізму ситуаційного синтезу комунікації, розуміння, мислення, рефлексії на двох свідомісний рівнях здійснення: спочатку на парадигматичному (ковітальному) і потім на синтагматичному (окремій людині) за домінування колективно-вчинкової мислєкомунікації. Відтак СМД-підхід зреалізовує, що-правда власно створеними методологічними засобами, відоме онтологічне припущення Л.С. Виготського, що людська свідомість існує об’єктивно поза нами як явище інтерпсихічне у формі знаків і значень, хоча в ній “є ще щось, що нічого не означає”, тобто те, що не належить культурі (зокрема й мові), але ментально властиве людству й іноді проривається на суб’єктивному рівні у ситуаційній екзистенції живого мовлення з іншими у вигляді архетипного матеріалу, оприявнюваних змістів колективного та індивідуального несвідомого. Для уконкретнення окреслених світоглядних позицій були уведені й дихотомічно розрізнені теоретичні конструкти “*чиста свідомість*” та “*організована свідомість*”. Перша спонтанна, беззмістовна, безструктурна, самопричинна – незалежна від досвіду чуттєвого сприймання, від дії будь-якої емпірії, друга, навпаки, ритмічно збалансована у функціонуванні, наповнена психокультурним організованостями,

хоча й не тривка, плинна, вимагає неабияких внутрішніх (мотиваційних, інтелектуальних, креативних, вольових тощо) зусиль особи для свого утримання, згармонювання всього наявного (суб'єкт-об'єктного, психодуховного) матеріалу, що потрапив до її сферного життєпоток; і головне – *чиста свідомість, організуючись, втрачає свою спонтанність, уневілюється*. Очевидно, що ці тематизми дистанційовані від науково-натуралістичного погляду на свідомість, проте ще й не належать метатеорії. Вони перебувають на їх перетині – *у системомиследіяльнісному парадигмальному вимірі*. В цілому висновуємо, що на цьому етапі колективного мислевчинення відомої філософської школи була створена *методологічна концепція свідомості*, що упрозорує горизонти конструктивного рефлексивного використання цього поняття як концепту, категорії і засобу компетентної миследіяльності та філософування загалом.

10. Післядіяльний етап мислевчинення пов'язаний з обґрунтуванням рефлексивності як одного з головних визначників ефективності кооперації кількох актів діяльності й одночасно зрілості та досконалості свідомості. Саме рефлексія відповідальна за *організацію свідомості*, хоча за базовою схемою миследіяльності, звершуваної у процесах комунікації та кооперації, не свідомість, а діяльність є тією найважливішою структурою, що задає *дійсність рефлексії*. Її існування першочергово спричинене кооперацією кількох актів діяльності, а вже потім зумовлене буттям другого і третього порядку у свідомості (Г.П. Щедровицький). За цих умов має місце *рефлексивна переорганізація та інтенційне переналаштування* свідомості, з одного боку, через стимуляційні впливи часопростору спільного миследіяння, з іншого – через дію особистого досвіду розв'язання кожним життєвих проблем і завдань. Загалом інтенсивне мислекомуникативне поле призводить до напруженого обміну з-мисловими образами, уможливорює смислопродукування та воб'єктивування і певне унормування сенсу здійснюваної інтелектуальної роботи. Йдеться про проєктування й локалізоване створення особливого – розвитково-комуникативного чи модульно-розвивального – *оргпростору* методологічних семінарів і сесій, де засобом спілкування є *соціокультурні* знаки (коди, норми, мови тощо), головним актуалізаційним каналом – смислове суголосся (порозуміння) діячів-контактерів, тоді *функціонали свідомості знаходять свій знаково-семантичний*

прихисток, свідоцький осідок (передусім у текстах, схемах, моделях, рисунках). У будь-якому разі СМД-підхід пропонує найприскіпливішим інтелектуалам евристичну розробку *методологічної ідеї рефлексії*, котра належить якісно іншому, ніж розуміння і мислення, рівню філософського опрацювання, що підтверджують такі аргументації: **а)** розуміння визнається основною людською функцією, тоді як мислення – винятковою, унікальною, рафінованою, тому що потреба в ньому виникає лише у *проблемно-діалогічній ситуації*, коли особа чи група не може завершити інтенційний акт інтерпретації знакової форми за умов неусувної необхідності мисленнево сконструювати ідеальний зміст (об'єкт), що виходить у незвідані горизонти свідомісної буттєвості, вириваючись за ситуаційні межі безпосередньої комунікації; **б)** рефлексія виконує координаційну та інтегративну функції, що забезпечують розрізнення й обґрунтування взаємозв'язків свідомісних даностей онтології, логіки, діяльності та комунікації, **в)** розуміння і мислення завдяки спричинювальному впливу рефлексії постають формою упредметнення свідомої співбуттєвості мовців, причому миследіяльний простір онтологічно розмежовується на царину предметної діяльності і на протилежну, більш об'ємну й усеохватну, широчінь рефлексії, що суголосний обширу спонтанності, свободи, інтуїції, творчості (у термінах постнекласики це “підсумкове поле рефлексії”); **г)** уведене в інтелектуальний дискурс категорійного поняття “*миследіяльність*” уможливило узгодження на сутнісно інших засадах мислення, діяльності, розуміння, комунікації, рефлексії. Закономірно, що в робочій схемі *думка-комунікація* виконує роль опорної конструкції, своєрідного містка між мисленням і миследіянням, а рефлексія забезпечує їх узмістовлення у текстах комунікації, набуває чистої форми, поєднуючи процеси об'єктивації, онтологізації, предметизації та інструменталізації в загальному життєпоточі свідомого співбуття тих, хто через культурно вагомі вчинки сьогодення творить майбутнє. І це переконливо підтверджують філософсько-методологічні практики *оргдіяльнісних та організаційно-вчинкових ігор*.

Перспективи подальшого дослідження убачаємо у здійсненні методологічних пошуків щонайменше у двох напрямках: *по-перше*, у більш ґрунтовному висвітленні онтологічного статусу фундаментальних для метатеоретичного дискурсу, взаємопрониклих, проте й

істотно відмінних, категорійних понять “свідомість” і “рефлексія”; по-друге, у з'ясуванні внутрішніх умов та особливостей інтенційності як означальної властивості свідомої здатності людини у двох форматах самобутнього життєпотоків свідомості – *атрибутивному і мислевчинковому*. Ідею такого розрізнення нещодавно аргументував А.А. Фурман, виокремивши структурні компоненти особистісного спричинення інтенційності (див. [27]). Зважаючи на це й на вищевикладене, видається можливою методологічна реконструкція бісинергійного (“ноємно-ноезного” в термінах К. Гусерля, або ідеально-реального) взаємопрониклого поєднання цих двох складників-аспектів інтенційного переживання у сфері буттєвого вкорінення свідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Агафонов А.Ю. Сознание: где искать “черней ящик”. *Методология и история психологии*. 2009. Т. 3. Вып. 1.
- Академік В.А. Роменець: творчість і праці: зб. ст./упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. Л.О. Шатирко. Київ: Либідь. 2016. 272 с.
- Акопов Г.В. Классическая и/или неклассическая психология сознания. *Методология и история психологии*. 2009. Т. 4. Вып. 1.
- Бабайцев А.Ю. Содержательно-генетическая логика. *Всемирная энциклопедия. Философия* / гл. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. Москва: АСТ, Минск: Харвест, Совр. лит-тор, 2001. С. 964–965.
- Выготский Л.С. Проблема сознания. *Собрание сочинений: в 6-ти т. Т. 1*. Москва: Педагогика, 1982. С. 156–167.
- Выготский Л.С. Психология. Москва, 2002. 1008 с.
- Вітакультурна методологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ. 2019. 980 с.
- Георгий Петрович Щедровицкий / под. ред. П.Г. Щедровицкого, В.Л. Даниловой. Москва: РОССПЕН, 2010. 600 с.
- Гусельцева М. С. Методологічна оптика як інструмент пізнання. *Психологія і суспільство*. 2017. №4. С. 39–55. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.04.039>
- Гусельцева М.С. Эволюция психологического знания в смене типов рациональности (историко-методологическое исследование): монография. Москва: Акрополь, 2013. 367 с.
- Гуссерль Э. Идея к чистой феноменологии и феноменологической философии / пер. с нем. Москва: Акад. Проект, 2016. 326 с.
- Гуссерль Е. Картезианські медитації. Вступ до феноменології / пер. з нім. Київ: Темпора, 2021. 304 с.
- Деннет Д. Пояснення “магії” свідомості. *Психологія і суспільство*. 2018. №3-4. С. 5–12. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.03.005>
- Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. Київ: Юніверс, 2001. 324 с.
- Мамардашвілі М. проблема свідомості і філософське покликання. *Психологія і суспільство*. 2015. №4. С. 19–27.
- Мамардашвили М.К., Пятигорский А.М. Символ и сознание (Метафизические рассуждения о сознании, символе и языке). Москва: Прогресс-Традиция, Фонд М. Мамардашвили, 2011. 320 с.
- Методологія і психологія гуманітарного пізнання: колективна монографія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.
- Пископпель А.А. СМД-подход к категории сознания в современной психологии. *Этнология: проблемы, подходы, концепции*. Вып. 21. Москва, 2016. С. 34–59.
- Психологія вчинку: шляхами творчості В.А. Роменця: зб. ст./упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. Київ: Либідь, 2012. 296 с.
- Путеводитель по методологии Организации, Руководства и Управления: хрестоматія по работам Г.П. Щедровицкого / гл. ред. А. Г. Реус; сост. А.П. Зинченко. Москва: Дело, 2003. 160 с.
- Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург: Питер. 2003. 512 с.
- Савельева М.Ю. Введение в метатеорию сознания. Київ: Видавець ПАРАПАН, 2002. 334 с.
- Система сучасних методологій: хрестоматія у 4-х томах / упоряд., відп. ред., перекл. А.В. Фурман. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т. 1. 314 с. Т. 2. 344 с. Т. 3. 400 с.
- Фурман А.А. Інтенційність як сутнісна ознака смисложиттєвого буття особистості. *Психологія і суспільство*. 2019. №3-4. С. 118–137. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.118>
- Фурман А.А. Методологія психологічного пізнання смисложиттєвої сфери особистості. *Психологія і суспільство*. 2020. №1. С. 5–34. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.05>
- Фурман А.А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 508 с.
- Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.
- Фурман А.В. Метатеоретична мозаїка життя свідомості. *Психологія і суспільство*. 2018. №3-4. С. 13–50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.03.013>
- Фурман А.В. Метатеоретичні концепти пізнання свідомості. *Психологія особистості*. 2018. №1(9). С. 5–11. DOI: <https://doi.org/10.15330/ps.9.1.5-11>
- Фурман А.В. Модульно-розвивальна організація мислєдіяльності – схема професійного методологування. *Психологія і суспільство*. 2005. №4. С. 40–69.
- Фурман А.В. Модульно-розвивальний оргпростір методологування: аргументи розширення.

Психологія і суспільство. 2017. №1. С. 34–49. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.034>

32. Фурман А. В. Парадигма як предмет методологічної рефлексії. *Психологія і суспільство*. 2013. №3. 72–85.

33. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: 2-е наук. вид. Тернопіль: ВЦ НДІ МЕВО, 2011. 168 с.

34. Фурман А.В. Світ методології. *Психологія і суспільство*. 2015. №2. С. 47–60.

35. Фурман А.В., Шандрук С.К. Організаційно-діяльнісні ігри у вищій школі: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 272 с.

36. Фюрст М., Тринкс Ю. Філософія: пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА, Ін-тут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2018. 544 с.

37. Швалб Ю.М. Свідомість як відношення людини до світу. *Психологія і суспільство*. 2004. №4. С. 154–166.

38. Швалб Ю.М. Сознание как феномен жизни: методологические подходы. Харьковская школа психологии: наследие и современная наука / отв. ред. Т.Б. Хомуленко. М.А. Кузнецов. Харьков, 2012. С. 153-164.

39. Щедровицкий Г.П. Дизайнерское движение и перспективы его развития. *Анналы ММК*: 1979 (1). Москва, 2013. 348 с.

40. Щедровицкий Г.П. Знак и деятельность. Кн. 2. Москва, 2006. 360 с.

41. Щедровицкий Г.П. Избранные труды / ред.-сост. А.А. Пископел, Л.П. Щедровицкий. Москва: Шк. культ. политики, 1995. 760 с.

42. Щедровицкий Г. Методологічне значення опозиції натуралістичного і системодіяльнісного підходів. *Психологія і суспільство*. 2013. №1. С. 40–47.

43. Щедровицкий Г.П.. Мышление. Понимание. Рефлексия. Москва, 2005. 410 с.

44. Щедровицкий Г. Організаційно-діяльнісна гра як нова форма організації та метод розвитку колективної мислєдіяльності. *Психологія і суспільство*. 2006. №3. С. 58–69.

45. Щедровицкий Г.П. Организационно-деятельностная игра: Сборник текстов (2). Из архива Г.П. Щедровицкого. Т. 9. Москва: Наследие ММК, 2004. 320 с.

46. Щедровицкий Г.П. Схема мислєдіяльності – системно-структурна будова, значення і зміст. *Психологія і суспільство*. 2005. №4. С. 29–39.

psykholohii. 2009. Т. 4. Вип. 1 [in Russian].

4. Babayucev, A.Yu. Soderzhatelno-henetycheskaia lohyka. Vsemyrnaia entsyklopedyia. Fylosofyia / hl. nauch. red. y sost. A.A. Hrytsanov. Moskva: AST, Mynsk: Kharvest, Sovr. lyt-tor, 2001. S. 964–965 [in Russian].

5. Vygotsky, L.S. Problema soznaniya. Sobranye sochynenyi: v 6-ty t. T. 1. Moskva: Pedahohyka, 1982. S. 156–167 [in Russian].

6. Vygotsky, L.S. Psykholohyia. Moskva. 2002. 1008 s. [in Russian].

7. Furman, A. V. & Furman, O. I. & Shandruk, S. K. & Co (Eds.). (2019). *Vitakulturna metodolohiia: antolohiia. Do 25-richchia naukovoї shkoly profesora A. V. Furmana [Viticaltural methodology: an anthology. To the 25th anniversary of professor A. V. Furman's Scientific School]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

8. Shchedrovitskiy, P. H. & Danylova, V. L. (Eds.). (2010). *Georgiy Petrovich Shchedrovitskiy*. Moscow: ROSSPEN [in Russian].

9. Huseltseva M. S. (2017). Metodolohichna optyka yak instrument piznannia [Methodological optics as a tool of cognition]. *Psykhohohyia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 39–55 [in Ukrainian].

10. Guseltseva, M. S. (2013). *Evolutsiia psihologicheskogo znaniya v smene tipov ratsionalnosti (istoriko-metodologicheskoe issledovanie) [Evolution of psychological knowledge in the change of types of rationality (historical and methodological research)]*. Moscow: Akropol [in Russian].

11. Gusserl, E. Ideia k chystoi fenomenolohii i fenomenolohycheskoi fylosofii / per. s nem. Moskva: Akad. Proekt, 2016. 326 s. [in Russian].

12. Gusserl, E. Kartezianski medytatsii. Vstup do fenomenolohii / per. z nim. Kyiv: Tempora, 2021. 304 s. [in Ukrainian].

13. Dennet, D. (1918). Pojasnennia “magiya” svidomosti [Explaining the “magic” of consciousness]. *Psykhohohyia i suspilstvo – Psychology and society*, 3-4, 5–12 [in Ukrainian].

14. Kant, I. (2001). *Krytyka chystoho rozumu [Critique of pure reason]*. (Trans. from german). Kyiv [in Ukrainian].

15. Mamardaschvili, M.K. (1915). Problema svidomosti I filofske poklikanniya [Problem consciousness and pfilosoficat calling]. *Psykhohohyia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 19–27 [in Ukrainian].

16. Mamardashvili, M. K. & Pyatigorskiy, A. M. (2011). *Simvol i soznanie (Metafizicheskie rassuzhdeniya o soznanii, simvole i yazyike) [Symbol and consciousness (Metaphysical reasoning about consciousness, symbol and language)]*. Moscow: Progress-Traditsiya [in Russian].

17. Furman, A. V. & Furman, O. I. & Shandruk, S. K. & Co (2019). *Metodolohiia i psykholohiia humanitarnoho piznannia. Do 25-richchia naukovoї shkoly profesora A. V. Furmana [Methodology and psychology of humanitarian cognition. To the 25th anniversary of professor A. V. Furman's scientific school]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

REFERENCES

1. Agafonov, A.Yu. Soznanie: hde yskat “chernei yashchik”. *Metodolohyia i istoryia psykholohii*. 2009. Т. 3. Вип. 1 [in Russian].

2. Miasoid, P. A. & Shatyрко, L. O. (Eds.). (2016). *Akademik V. A. Romenets: tvorchist i pratsi [Akademic V. A. Romenets: creativity and work]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

3. Akopov, G.V. Klassycheskaia i/ili neklassycheskaia psykholohyia soznaniya. *Metodolohyia y istoryia*

18. Piskoppel, A.A. (2016) SMD-podkhod k katehorii soznannya v sovremennoi psikhologii. Etnometodolohiya: problemy, podkhody, kontseptsii. Vyp. 21. Moskva. S. 34–59.
19. Myasoid, P. A. & Furman, A. V. (Eds.). (2012). *Psikhologhiia vchynku: Shliakhamy tvorchosti V.A. Romentsia [Psychology act: the way of creativity, of Roments V. A.]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
20. Reus, A. G. & Zinchenko, A. P. (2003). *Putevoditel po metodologii Organizatsii, Rukovodstva i Upravleniya: hrestomatiya po robotam G. P. Schedrovitskogo [A guide to the methodology of Organization, Leadership and Management: a reader on the work of G.P. Shchedrovitsky]*. Moscow: Delo [in Russian].
21. Rubinshtejn, S.L. (2003). Bytije I soznaniye. Chjelovjek I mie. Sankt-Peterburg: piter [in Russian].
22. Saveleva, M. Y. (2002). *Vvedenie v metateoriyu soznaniya [Introduction to the metatheory of consciousness]*. Kyiv: Vidavets PARA-PAN [in Russian].
23. Furman, A. V. (Ed.). (2015). *Systema suchasnykh metodolohii: khrestomatiia u 4-kh tomakh [The system of modern methodologies: a textbook in 4 volumes]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
24. Furman, A.A. (2019). Interzijnist yak sutnisna oznaka smuslozuttevogo buttij osobystosti [Intentionality as an essential feature of the persnality's meaning-life existence]. *Psikhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3-4, 118–137 [in Ukrainian].
25. Furman, A. A. (2020). Metodolohiia psikhologhichnoho piznannia smyslozhyttievoi sfery osobystosti [ethodology of psychological cognition of the meaning of life sphere of personality]. *Psikhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 5–34 [in Ukrainian].
26. Furman, A. A. (2017). *Psikhologhiia smylozhyttievoho rozvytku osobystosti [Psychology of the meaning-life personality development]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
27. Furman, A. V. (2016). *Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia [The idea and content of professional methodology]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
28. Furman, A. V. (2018). Metateoretychna mozaika zhyttia svidomosti [Metatheoretical mosaic of the life of consciousness]. *Psikhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3–4, 13–50 [in Ukrainian].
29. Furman, A. V. (2018). Metateoretychni kontsepty piznannia svidomosti [Metatheoretical concepts of cognition of consciousness.]. *Psikhologhiia osobystosti – Personality psychology*, 1 (9), 5–11 [in Ukrainian].
30. Furman, A. V. (2005). Modulno-rozvyvalna orhanizatsiia myslediialnosti – skhema profesiinoho metodolohuvannia [Modular and developmental organization of thinking - a scheme of professional methodology]. *Psikhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 40–69 [in Ukrainian].
31. Furman, A. V. (2017). Modulno-rozvyvalnyi orhprostir metodolohuvannia: arhumenty rozshyrennia [Modular-developmental organizational space of methodology: arguments of expansion]. *Psikhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 34–49 [in Ukrainian].
32. Furman, A. V. (2013). Paradyhma yak predmet metodolohichnoi refleksii [Paradigm as a subject of methodological reflection]. *Psikhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3, 72–85 [in Ukrainian].
33. Furman, A. V. (2011). *Psikhokultura ukrainskoi mentalnosti [Psychoculture of the Ukrainian mentality]*. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
34. Furman, A. V. (2015). Svit metodolohii [The world of methodology]. *Psikhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 47–60 [in Ukrainian].
35. Furman, A. V. & Shandruk, S. K. (2014). *Orhanizatsiyno-diyalnisni ihry u vyshchii shkoli [Organizational-activity games in high school]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
36. Shvalb Yu.M. Svidomist yak vidnoshennia liudyny do svitu. *Psikhologhiia i suspilstvo*. 2004. №4. S. 154–166 [in Ukrainian].
37. Schvalb, Yu.V. (2004). Svidomist jak vidnoschennja do svitu. *Psikhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 154–166 [in Ukrainian].
38. Schvalb, Yu.M. (2012)/ Soznaniya jak fenomen zhyzny: metodolohicheskye podkhody. Kharkovskaia shkola psikhologhy: nasledye v sovremennaia nauka / otv. red. T.B. Khomulenko. M.A. Kuznetsov. Kharkov, 2012. S. 153-164 [in Russian].
39. Shchedrovitskyi, G.P. (2013). Dyainerskoe dvyzhenye y perspektivi eho razvytyia. *Annaly MMK: 1979 (1)*. Moskva, 2013. 348 s. [in Russian].
40. Shchedrovitskyi, G. P. (2006). *Znak i dejatel'nost*. Kn. 2. Moskva [in Russian].
41. Shchedrovitskiy G. P. (1995). *Izbrannye trudy [Selected Works]*; Piskoppel, A. A. & Shchedrovitskiy, L. P. (Eds.) Moscow: Shk. kult. politiki [in Russian].
42. Shchedrovitskyi, H. (2013). Metodolohichne znachennia opozytii naturalistychnoho i systemodiialnisnoho pidkhdov [Methodological significance of the opposition of naturalistic and systemic approaches]. *Psikhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 40–47 [in Ukrainian].
43. Shchedrovitskyi, G. P. (2005). *Muschleniie. Ponimanie. Refleksija*. Moskva [in Russian].
44. Shchedrovitskyi, H. (2006). Orhanizatsiino-diialnisna hra yak nova forma orhanizatsii ta metod rozvytku kolektyvnoi myslediialnosti [Organizational-activity game as a new form of organization and method of development of collective thinking]. *Psikhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3, 58–69 [in Ukrainian].
45. Schedrovitskiy, G. P. (2004). *Organizatsionno-deyatelnostnaya igra: Sbornik tekstov (2). Iz arhiva G.P. Schedrovitskogo [Organizational-activity game: Collection of texts (2). From the archive of G.P. Shchedrovitsky]*. Vol. 9. Moscow: Nasledie MMK [in Russian].
46. Shchedrovitskyi, H. P. (2005). Skhema myslediialnosti – systemno-strukturna budova, znachennia i zmist [The scheme of mentality – the system-structural structure, meaning and content]. *Psikhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 29–39 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Фурман Анатолій Васильович.

Методологічна реконструкція системомислєдїяльнїсного пїдходу до розумїння свїдомостї.

Цїлевизначальним орієнтиром пропонованого дослїдження є докорінна реорганїзація на циклїчно-вчинкових засадах етапів історичного становлення методологічної концепції свїдомостї у рамках теорії діяльностї та СМД-методології як вїдомої вїтчизняної філософської течії другої половини ХХ ст. (Г.П. Щєдровицький і його школа). Процес оновлення принципів і нормативів СМД-пїдходу до розумїння категорії і механїзму свїдомостї став можливим завдяки *мета-теоретичному настановленню* у її витлумаченні як атрибутивного інваріанту-способу людської буттєвостї у взаємопроникненні та єдностї її таких модальностєй, як ноуменальне і феноменальне, трансцендентне та їманентне, непїзнаване і пїзнаване, безмовне й мовленнєве, неозначене (непоїменоване) й означене (назване). Для вирїшення цього надзавдання зрїдено *три кроки пошукування*, що виявляють як авторське бачення проблемного контексту філософського методологування у роботї зі свїдомїстю та основних модусів її розумїннєвого осягнення (свїдомїсть-феномен, свїдомїсть-ноумен, свїдомїсть-категорія, свїдомий досвїд, свїдомїсть-буття) у форматї їнтегральних напрямів розвитку філософії (онтологія, метафізика, феноменологія, полїметодологія), так і принципи, умови та особливостї *системомислєдїяльнїсних уявлєнь* про свїдомїсть як про концептуальний засїб методологічної роботи та їнтеллектуальний базис і водночас ресурс колективної та їндивїдуальної мислєдїяльностї. Передусїм, вїдштовхуючись вїд аргументованого розрїзнення *двох дослїдницьких стратегїй* пїзнання-конструювання реальностї (науково-природничої і метафізичної), що формують сутнїсно рїзні *онтологічні картини свїдомостї*, висновується про екстенсивнїсть і навїть тупиковїсть першої та євристичнїсть і продуктивнїсть другої. Остання вимагає не лише критично-рефлексивного задїяння наявного обшїру філософських знань, а й зрїдження *компетентного філософського методологування* на шляху створення *метатеорії свїдомостї*. Власне така робота, в межах окресленого кола мети й завдань, і зрїдена у форматї цього дослїдження: за принципом квінтетностї виокремлено оптимальне число *модусів розумїння свїдомостї*, де кожен з них пїдданий *метаопису* за визначенням, сутнїсними ознаками і функційними характеристиками, та побудована п'ятерна *мислєсхема*, що у постнекласичному стилї взаємоузгоджує ці розумїннєві модуси. В головнїй частинї змїстового метарозгляду пїднятої методологічної проблематики доведено, що культурнї здобуткм СМД-методології в осмисленнї ресурсного потенціалу людської свїдомостї є унікальними, по-перше,

зважаючи на вїдхїд її представників од науково-предметного розгляду феномену свїдомостї, а зреалїзування суто методологічного пїдходу, по-друге, враховуючи особливостї обстоюваного ними способу використання категорії свїдомостї, а саме як концептуального засобу, мислєїнструментально. Так, є всі пїдстави стверджувати, що Г.П. Щєдровицьким і його гурткївцями зрїдено повновагомий *учинок колективної мислєдїяльностї*, зокрема й у спїльнїй розумїннєвїй роботї зі сферою свїдомостї, яка реконструйована нами за *етапами канонїчного мислєвчинення*: 1) *с и т у а ц ї й н и й* етап – концептуальне і категорїєне опрацювання проблеми свїдомостї зрїдено на досягненнях логїки, а пїзніше методології, з їх основним предметом – *мисленням* і настановленням на створення його змїстово-генетичної теорії засобами діяльнїсного пїдходу; 2) *м о т и в а ц ї й н и й* – свїдомїсть, вїдштовхуючись вїд узагальнєнь культурно-їсторичної теорії розвитку вищих психїчних функцій Л.С. Вїготського, була осмислена як їнтеллектуальний засїб окультурення і соціалїзації особи через опанування нею знаками як знаряддям визначального впливу їнтерсуб'єктної спївдїяльностї з навколишнїми на протївагу другорядному значенню знань, функціналїв свїдомостї; 3) *д ї л ь н и й* – широке знаково-їнструментальне використання концепту і категорії свїдомостї в колективнїй та їндивїдуальнїй мислєдїяльностї, зонаїперше у таких поняттєвих зорганїзованостях, як *"табло свїдомостї"* (потїк образів свїдомостї, що їнтенціуються як на упредметнєних дїях, так і на знаннях), *"механїзми свїдомостї"* (породжують мислення в чуттєвїй формї як плїн образів або об'єктивних змїстовлєнь, або знакової форми), *"чїста свїдомїсть"* (спонтанна, беззмїстовна, безструктурна, самопрїчинна – незалежна вїд досвїду чуттєвого спрїямання, вїд дїї будь-якої емпїрії), *"органїзована свїдомїсть"* (ритмїчно збалансована у функціонуванні, наповнена психокультурними утвореннями, хоча й не трївка, плїнна, вимагає неабияких внутрїшнїх (мотиваційних, їнтеллектуальних, вольових тощо) зусиль особи для свого утрїмання, згармонування всього наявного матерїалу, що потрапив до її сферного життєпотоку), при цьому *чїста свїдомїсть, органїзуючись, втрачає свою спонтаннїсть, уневїльнюється*; 4) *п ї с л я д ї л ь н и й* – обґрунтування *рефлексивностї* як одного з головних визначникїв ефективностї кооперації кїлькох актїв діяльностї й одночасно зрїлостї та досконалостї свїдомостї; на рефлексїю покладається вїдповїдальнїсть за органїзацію свїдомостї, котра, протє є допомїжною, тодї як діяльнїсть сама структурно задає *дїйснїсть рефлексїї*; тїльки в рефлексивно збагаченому, мислєкомунїкаційному оргпросторї методологічних семїнарїв і сесїй, оргдїяльнїсних та органїзаційно-вчинкових їгор *функцінали свїдомостї знаходять свїй знаково-семантичний прїхисток, свїдоцький осїдок* (передусїм у текстах, формулах, схемах, моделях, рисунках).

Ключові слова: свідомість, буття, людина, мета-теорія, дослідницька стратегія, онтологічна картина свідомості, трансценденція, філософія, методологія, філософське методологування, мислення, розуміння, робота зі свідомістю, інтенційність, рефлексія, мета-свідомість, поліметодологія, метафізика, модус свідомості, методологічна оптика, мислесема, свідомість-феномен, свідомість-ноумен, свідомість-категорія, метазнання, свідомий досвід, свідомість-буття, СМД-методологія, циклічно-вчинковий підхід, теорія діяльності, мислєдіяльність, мислєвчинення, мова, мовлення, текст, засіб, знак, значення, акт діяльності, табло свідомості, психокультура, вчинок, чиста свідомість, організована свідомість, комунікація, рефлексія, смисл, сенс, учинково-методологічна сесія, оргдіяльнісна гра.

ANNOTATION

Anatoliy V. Furman.

Methodological reconstruction of system-thought-activity approach to consciousness understanding.

The goal of the proposed study is a radical reorganization on a cyclical-deed basis of the stages of the historical formation of *methodological concept of consciousness* in the theory of activity and STA(system-thought-activity)-methodology as a well-known domestic philosophical trend of the second half of the XX century. (G.P. Shchedrovitsky and his school). The process of updating the principles and norms of the STA-approach to understanding the category and mechanism of consciousness became possible due to *metatheoretical guidance* in its interpretation as an attributive invariant-way of human existence in interpenetration and unity of its modalities such as noumenal and phenomenal, transcendent and immanent, unknowable and cognizable, speechless and speechful, indefinite (unnamed) and signified (named). To solve this supertask, *three search steps* were performed, which reveal as the author's vision of the problematic context of philosophical methodologization in working with consciousness and the main modes of its comprehension (consciousness-phenomenon, consciousness-noumen, consciousness-category, conscious experience, consciousness of being) in the format of integral directions of philosophy development (ontology, metaphysics, phenomenology, polymethodology), as well as principles, conditions and features of *system-thought-activity ideas* about consciousness as a conceptual means of methodological work and intellectual basis and, at the same time a resource of collective and individual thinking activity. First of all, starting from the reasoned distinction of *two research strategies* of cognition-construction of reality (scientific-natural and metaphysical), which form essentially different *ontological pictures of consciousness*, it is concluded about the extensiveness and even deadlock of the first and heuristics and productivity of the second. The last one requires not only the critical-reflexive usage of the existing scope of philosophical knowledge, but also the implementation of *competent philosophical methodo-*

logization on the way to creating a metatheory of consciousness. In fact, such work, within the defined range of goals and tasks and carried out in the format of this study: according to the principle of quintessence, the optimal number of modes of consciousness understanding is singled out, where each of them is subject to *meta-description* by definition, essential features and functional characteristics, and constructed a fivefold *thought-scheme*, which in the post-non-classical style mutually reconciles these understanding modes. In the main part of the semantic meta-consideration of the raised methodological issues it is proved that the cultural achievements of STA-methodology in comprehension of the resource potential of human consciousness are unique, firstly, considering the departure of its representatives from the scientific-subject consideration of the phenomenon of consciousness, and the implementation of a purely methodological approach, secondly, considering the peculiarities of their advocated way of using the category of consciousness, namely as a conceptual means, thought-toolkit. Yes, there is every reason to believe that G.P. Shchedrovitskiy and his circle members carried out a full-fledged *act of collective thinking activity*, particularly in joint understanding work with the sphere of consciousness, which we reconstructed at *the stages of canonical thinking-deed*: 1) *s i t u a t i o n a l* stage – conceptual and categorical elaboration of the problem of consciousness is carried out on the achievements of logic, and later methodology, with their main subject – *thinking* and setting for the creation of its content-genetic theory by means of activity approach; 2) *m o t i v a t i o n a l* – consciousness, starting from the generalizations of the cultural-historical theory of the development of higher psychic functions of L.S. Vygotskiy, was comprehended as an intellectual means of domestication and socialization of the person through the mastery of signs as an instrument of determining influence of intersubjective cooperation with others as opposed to the secondary value of knowledge, the functionalities of consciousness; 3) *a c t i o n* – a wide sign-instrumental use of the concept and category of consciousness in collective and individual thinking activity, especially in such conceptual organizations as “*scoreboard of consciousness*” (the flow of consciousness, which is intended for both objective actions and on knowledge), “*mechanisms of consciousness*” (generate thinking in sensual form as images or objective perceptions, or sign form), “*pure consciousness*” (spontaneous, meaningless, unstructured, self-causal – independent of the experience of sensual perception, from the action of any empiricism), “*organized consciousness*” (rhythmically balanced in functioning, filled with psychocultural formations, although not durable, fluid, requires considerable internal (motivational, intellectual, volitional, etc.) efforts of the person for its maintenance, harmonization of all available material which has got to its spherical flow of life), herewith *pure consciousness, organizing, loses its spontaneity, is freed*; 4) *a f t e r - a c t i o n* – substantiation of *reflexivity* as one of the main determinants of the cooperation

effectiveness of several acts of activity, and at the same time maturity and perfection of consciousness; reflection is responsible for the organization of consciousness, which, however, itself structurally determines *the reality of reflection*; only in the reflexively enriched, thought-communicative organizational space of methodological seminars and sessions, organizational and organizational-action games do the *functionalities of consciousness find their sign-semantic shelter, witness settlement* (primarily in texts, formulas, schemes, models, drawings).

Key words: *consciousness, being, human, metatheory, research strategy, ontological picture of consciousness, transcendence, philosophy, methodology, philosophical methodologization, thinking, understanding, work with consciousness, intentionality, reflection, metaconsciousness, polymethodology, metaphysics, mode of conscious-*

ness, methodological optics, thinking scheme, consciousness-phenomenon, consciousness-noume, consciousness-category, meta-knowledge, conscious experience, consciousness-being, STA-methodology, cyclic-action approach, theory of activity, thinking activity, thinking-deed, language, speech, text, means, sign, value, act of activity, scoreboard of consciousness, psychoculture, deed, pure consciousness, organized consciousness, communication, reflection, meaning, sense, action-methodological session, organizational activity game.

Рецензенти:

**д. психол. наук, проф. Гусельцева М.С.,
д. психол. наук, проф. Карпенко З.С.**

Надійшла до редакції 10.01.2021.

Підписана до друку 04.02.2021.

Бібліографічний опис для цитування:

Фурман А.В. Методологічна реконструкція системомислєдїяльнїсного пїдходу до розумїння свїдомостї. Психологія і суспїльство. 2021. №1. С. 5–35. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.005>